

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTAL EHTİYATLARININ
UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyev Əfsan Əhməd oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTAL EHTİYATLARININ
UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 – Mühəsibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühəsibat uçotu və audit”

Qrup: 404

Magistrant:
Əliyev Əfsan Əhməd oğlu
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.f.d., b/m. Hacıyeva Amaliya Rauf
qızı
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən Əliyev Əfsan Əhməd oğlu and içirəm ki, “İstehsal müəssisələrində kapital ehtiyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTAL EHTİYATLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Sərmayədə şirkətin istehsal etdiyi hazır məhsullar, yarımfabrikatlar, həmçinin istehsal zamanı istifadə üçün anbarlarda saxlanılan materiallar və xammal əldə edilmiş və yenidən satış üçün ayrılmış ehtiyatlar daxildir. Müəssisələrin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin optimallaşdırılması, ilk növbədə, maliyyə resurslarında və kapital resurslarında böyük qənaətin təmin edilməsi ilə səciyyələnir. Kapital resurslarının qənaət edilməsi istehsala artan tələbatın ödənilməsinin əsas mənbəyidir. Kapital resurslarının qənaət edilməsi irimiqyash istehsal gücləri üçün daha vacibdir.

Tədqiqatın məqsədi: İstehsal müəssisələrində kapitalla aid edilən ehtiyatların uçotunun təşkilinin mövcud vəziyyətini tədqiq etmək, kapitalla aid edilən ehtiyatların mühafizə olunması üzərində operativ nəzarəti təkmilləşdirmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Statistik təhlil, riyazi hesablaşma, iqtisadi təhlilin qruplaşdırma, müqayisəli təhlil, analiz, sintez və digər metodlar.

Tədqiqatın informasiya bazası: “Kapitalla aid edilən ehtiyatlar” adlı 2Nəli Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartı, “Mühasibat uçotu haqqında” AR-nın Qanunu və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılması üçün vacib olan nəzəri və metodoloji materialların çatışmaması, zəruri informasiya bazasının yetərsizliyi və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: - istehsal müəssisələrində kapitalla aid edilən ehtiyatların formalaşması və uçotunun təşkil edilməsi üzrə tövsiyələr verilmişdir;

- istehsal müəssisələrində xərclərin uçotu və bölüşdürülməsi metodikası əyani misallarla əsaslandırılmışdır;

- istehsal müəssisələrində kapitalla aid edilən ehtiyatların ilkin sənədlərinin və uçot registrlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri verilmişdir;

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Kapitalla aid edilən ehtiyatların uçotunun inkişaf etdirilməsi üzrə hazırlanan tövsiyələr onların uçotuna nəzarəti daha da ciddiləşdirməyə kömək göstərəcəkdir..

Açar sözlər: kapital, istehsal, maliyyə resursları

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT IN COMPLIANCE WITH PRUDENTIAL STANDARDS IN COMMERCIAL BANKS

SUMMARY

The actuality of the subject: Capital inventories include goods purchased and resold, finished products produced by the enterprise, semi-finished products, as well as materials and raw materials stored in warehouses for use during production. Saving capital resources is even more important for large-scale production facilities.

Purpose and tasks of the research: To study the current state of the organization of accounting for inventories related to capital in manufacturing enterprises, to improve operational control over the protection of inventories related to capital.

Used research methods: Statistical analysis, mathematical calculation, grouping of economic analysis, comparative analysis, analysis, synthesis and other methods.

The information base of the research: 2nd International Accounting Standard “Reserves related to capital”, Law of the Republic of Azerbaijan “On Accounting”, etc.

Restrictions of research: Lack of theoretical and methodological materials necessary for the research, lack of necessary information base, etc. containe

The novelty and practical results of investigation: - Recommendations were given on the formation and accounting of inventories related to capital in production enterprises;

- The methodology of accounting and distribution of costs in production enterprises is based on visual examples;

- directions for development of primary documents and accounting registers of reserves related to capital in production enterprises are given;

Scientific-practical significance of results: Recommendations for the development of accounting for equity-related inventories will help to tighten control over their accounting.

Keywords: capital, production, financial resources

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

BMHS	Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Sistemi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
AR	Azərbaycan Respublikası
FİFO	First in – first out
LİFO	Lowest in – first out
KİLO	Konzern in – last out
KİFO	Konzern in – first out
SMMD	Satılan Malların Maya Dəyəri
Məs	Məsələn
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALA AİD EDİLƏN EHTİYATLARIN UÇOTUNUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1.	Kapitala aid edilən kapitala aid edilən ehtiyatların iqtisadi mahiyyəti və onların istehsal prosesində rolu.....	11
1.2.	İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən kapitala aid edilən ehtiyatların mühasibat uçotu və nəzarətinin obyekt kimi.....	17
1.3.	İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən kapitala aid edilən ehtiyatların təsnifatı və kapitala aid edilən ehtiyatların lar üzrə məlumatın açıqlanması metodikası.....	19
II FƏSİL.	İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALA AİD EDİLƏN EHTİYATLARIN UÇOTUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.....	28
2.1.	İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən ehtiyatlarının qiymətləndirilməsinin cari metodların xarakterik xüsusiyyətləri.....	28
2.2.	“Gilan Sənaye” müəssisələrində nizamnamə kapitalı və emissiya gəlirinin uçotu.....	35
2.3.	“Gilan Sənaye” müəssisələrində bölüşdürülməmiş mənfəət və kapital ehtiyatlarının uçotunun təşkili prinsipləri.....	39
2.4	İstehsal müəssisələrində ehtiyatlarının hərəkətinin operativ uçotu və sənədləşdirilməsi.....	42
III FƏSİL.	İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALA AİD EDİLƏN EHTİYATLARIN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ ÜSULLARI.....	47
3.1.	İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən ehtiyatların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması.....	47
3.2.	İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən ehtiyatların uçotunun təkmilləşdirilməsi metodikası.....	63
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70
	ƏLAVƏLƏR.....	75
	Şəkillərin siyahısı.....	79
	Cədvəllərin siyahısı.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Sərmayədə şirkətin istehsal etdiyi hazır məhsullar, Yarımfabrikatlar, həmçinin istehsal zamanı istifadə üçün anbarlarda saxlanılan materiallar və xammal əldə edilmiş və yenidən satış üçün ayrılmış ehtiyatlar daxildir. İstehsal mərkəzlərində kapital resurslarının idxalı, istifadəsi, qalığı və dəyəri qaydaları haqqında mövcud olan məlumatlar bu sektorda lazımi nəzarəti təmin etməyə imkan verir. Təəssüf ki, sənaye mərkəzlərinin əksəriyyətində vaxtında məlumat almaq mümkün deyildir. Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması informasiyanın tez alınması üçün istifadə olunur. Bunun üçün şirkət daxilində işləməyə məsul olan növbətçi və mühasiblər üçün vahid informasiya kompüter sistemi, avtomatlaşdırılmış iş yerləri üçün informasiya forması tərtib edilməlidir. Bu forma maddi aktivlərin uçotu haqqında məlumatları daxil edə və həmişə ekran vasitəsilə təqib edə bilərsiniz.

FIFO, LIFO və orta dəyər metodları əsasən kadastrları qiymətləndirmək üçün dünyanın hər yerində ölkələrin Mühasibat uçotu təcrübəsində istifadə olunur. Bu metodun seçimi zamanı meydana çıxan əsas problem ondan ibarətdir ki, qiymətləndirmə metodu əvvəlcədən şirkətin özü tərəfindən müəyyən edilir. Əlbəttə ki, şirkət tərəfindən bu ilkin seçim mənfəətin hesablanmasına müəyyən təsir göstərir. Ciddi səbəblər olduqda, şirkət istifadə olunan metodu dəyişdirmək hüququna malikdir. Bu səbəblər şirkətin illik hesabatlarında göstərilməlidir.

Maddi kapitalın kadastrlarına olan ehtiyac hər bir sahə üçün fərqlidir. Məsələn, istehsal sahəsinə, dövriyyə sahəsinə və iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrinə tələbat eyni deyil. Alınan tələbat istehsal həcmi, texnologiya və satış, dövriyyə kapitalının xarakteri və sürəti, məhsulların satışı qaydası, xammalın alınması və s. kimi bir sıra müxtəlif amillər tərəfindən müəyyən edilir.

Müəssisələrin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin optimallaşdırılması, ilk növbədə, maliyyə resurslarında və kapital resurslarında böyük qənaətin təmin edilməsi ilə səciyyələnir. Kapital resurslarının qənaət edilməsi istehsala artan tələbatın ödənilməsinin əsas mənbəyidir. Kapital resurslarının qənaət edilməsi irimiqyaslı istehsal gücləri üçün daha vacibdir.

Yerli və xarici ölkələrin Mühasibat təcrübəsini nəzərə alaraq qeyd etmək istərdim ki, "kapitalla bağlı istehsal şirkətlərində ehtiyatların uçotunun inkişafı" tədqiqatı çox aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İstehsal şirkətlərində kapitalla əlaqəli inventar uçotu problemlərinin öyrənilməsi Azərbaycan Respublikasında aparılan elmi tədqiqatlarda xüsusi rol oynayır. O cümlədən, kapitalla aid edilən ehtiyatların uçotu və təhlilinin, eyni zamanda təkmilləşdirilməsi problemlərinin öyrənilməsi və tədqiqi sahəsində xarici müəlliflərdən E.İ.Arefkina, N.A.Kamorjanova, T.N.Belikovo, N.L.Zaitsev, E.Y.Remizova, T.P.Karpova, O.A.Vinokurova, T.M.Sadıkova, N.P.Kondrakov., İ.N.Kondrakov, D.Y.Samıgin, N.G.Barışnikov, A.A.Tuskov və digərlərinin xidmətləri böyükdür. Son zamanlarda kapitalla aid edilən ehtiyatların uçot və təhlilinə aid yaranan problemlərlə bağlı məsələlər AR-nın iqtisadçı alimlərindən İ.M.Abbasov, E.O. Cəfərov, Ə.S.Salahov, Q.Ə.Abbasov, Ş.Ə Cəfərova, N.M.İsmayilov, S.M.Səbzəliyev və digərlərinin elmi əsərlərində qeyd edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiyanın əsas məqsədi-istehsal obyektlərində kapital ehtiyatlarının uçotunun təşkilinin cari vəziyyətinin öyrənilməsi, kapital ehtiyatlarının mühafizəsinə operativ nəzarətin təkmilləşdirilməsi və kapital ehtiyatlarından düzgün və qənaətli istifadə yollarının aşkarlanmasıdır. Bundan başqa, məqsədimiz istehsal obyektlərində kapital ehtiyatlarının uçotunun mövcud vəziyyətini araşdırmaq, onların çatışmazlıqlarını aşkarlamaq, bu çatışmazlıqları aradan qaldırmaq, kapital ehtiyatlarının optimal istifadəsi ilə bağlı təklif və tövsiyələr verməkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın predmeti ölkəmizdə fəaliyyət göstərən istehsal şirkətləridir və bu müəssisələrdə ehtiyatların uçotu, mühasibat hesabatlarında əks olunması və onların beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarının tələblərinə uyğun işlənilib hazırlanması prosesidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində statistik təhlil, riyazi hesablamalar, klasterləşmə, müqayisəli təhlil, təhlil, sintez və iqtisadi təhlilin digər metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Məlumat bazası 2-ci Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartına," kapitalla bağlı ehtiyatlar"," Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa, elmi-tədqiqat işlərinə, aparıcı yerli və xarici alimlərin Kadastr Uçotu üzrə elmi-nəzəri və praktiki rəylərinə, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən " Azərsun Holding" MMC-nin maliyyə hesabatlarına və s. əsaslanır.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: tədqiqat üçün mühüm nəzəri və metodoloji materialların olmaması, zəruri məlumat bazasının olmaması və s. təşkil edir

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

- İstehsal müəssisələrində kapitalla bağlı kadastrların formalaşdırılması və uçotu üzrə tövsiyələr verilmişdir;

- İstehsalat müəssisələrində xərclərin uçotu və bölüşdürülməsi metodologiyası əyani nümunələrə əsaslanır;

- istehsal müəssisələrində kapitalla bağlı ehtiyatların ilkin sənədlərinin və mühasibat uçotunun hazırlanması üzrə təlimatlar verilmişdir;

- İstehsal müəssisələrində kapital ehtiyatlarının müxtəlif elementlərinin bazar iqtisadiyyatında uçotunun təşkili və onlardan istifadəyə nəzarət üzrə təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Kapital ehtiyatları uçotunun inkişafı üçün tövsiyələr mühasibat uçotunuza nəzarəti gücləndirməyə kömək edəcəkdir.

I FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALA AİD EDİLƏN EHTİYATLARIN UÇOTUNUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Kapitala aid edilən kapitala aid edilən ehtiyatların iqtisadi mahiyyəti və onların istehsal prosesində rolu

İstehsal vasitələrinin maddi ehtiyatları hər hansı bir cəmiyyətin mühərriklərinin və cəmiyyətin hərbi-strateji və iqtisadi təhlükəsizliyinin bir hissəsinin optimal istifadəsinə təsir göstərən amillərdən biridir. İstehsal ehtiyatları və xammal eyni məqsədə xidmət etdiyi üçün üzvi şəkildə əlaqələndirilir və bir-birinə bağlıdır.

Gəlirli bir lojistika təşkilatı, müxtəlif iqtisadi bölgələrdə belə şirkətlərin kapital ehtiyatlarının səviyyəsindən və quruluşundan, istehsal ehtiyatları və xammal ehtiyatlarının optimal nisbətindən asılıdır.

Əhəmiyyətli dərəcədə bir qaynaq səviyyəsinin çox spesifik bir şəkildə təyin edilə biləcəyi optimal maddi qaynaq növləri. Bu, məhsuldar fəaliyyətin davamlılığına gətirib çıxarır və istehsal və emal sənayesindəki maddi ehtiyatların elmi əsaslandırılmış nisbətini müəyyənləşdirir.

Fərqli maddi ehtiyat növləri (xammal və istehsal) bir-birindən səfərbərlik dərəcəsinə görə fərqlənir. Əsas mənbələr məhsuldar olanlardan daha çox səfərbər olunur.

Rusiyalı iqtisadçı Elena Arefkina maddi qaynaqlara bir neçə faktorun təsir etdiyinə diqqət çəkdi. Məsələn, istehsal ehtiyatlarının formalaşmasına və həcminə aşağıdakı amillər təsir göstərir:

- Xammal və müxtəlif növ xammallara qarşı müqavimət tələb edir;
- istehlakçı tərəfindən maddi istehlakın uyğunluq səviyyəsi;
- istehsalın dövriyyəsi və istehsalçı tərəfindən materialın istehsalının dövriliyi;

- bant genişliyi materiallarını və yol hərəkəti qaydalarını idarə etmək bacarığı;
- İnvin istifadəçi ilə qarşılıqlı təsirinin dəyişməzliyi və materialın bəslənməsinin dövriliyi;
- Anbar və tranzit çatdırılma formalarının əlaqəsi və anbar şəklində çatdırılmalarda artım ehtimalı;
- istehlakçı şirkətinə və ya tikinti sahəsinə olan məsafə;
- istifadə olunan hər hansı bir nəqliyyat;
- etibarlılıq, göndərən etibarlılığı və həmin şəxsin nizam-intizamı, gözləmə dərəcəsi və s. (Arefkin E.A 2014)

Əsas mənbələr də bu amillərdən asılıdır. Bu, xüsusilə maddi ehtiyatların inkişafına və onların tutumuna, həmçinin mühərriklərin inkişafına və İxtisasının güclənməsinə təsir göstərir. Ancaq bu təsir birtərəfli deyil, qarşılıqlıdır. Firmalar arasında məhsuldar və iqtisadi əlaqələr artdıqca istehsal ehtiyatları, rolu və təkrar istehsaldakı faydaları artır.

Resurs tutumu nisbi ölçülərdə olsa da mütləq böyüklükdə göstərilə bilər. Resurs intensivliyinin mütləq dəyəri təbii formada ton, metr, sentner, vahid, yəni materialın ölçülən fiziki vahidləri ilə müəyyən edilir. Xüsusi dəqiq ölçmələrdə resurs intensivliyini təmsil etməyin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu, əsasən logistika planlaşdırmasında, saxlama iqtisadiyyatının rahat təşkili üçün istifadə olunur.

Digər bir rus müəllifi Natalya Kamorjanova, maddi mənbənin mütləq ölçüsünün əsasən bu və ya digər materialın gündəlik istehlak nisbətindən asılı olduğunu vurğuladı. Gündəlik material istehlakı da istehsal gücünə, şirkət növünə və s. bir sıra oxşar amillərdən asılıdır. (Kamorjanova N.A., 2017)

Kapitalla əlaqəli ehtiyatların sintetik uçotu oxşar xüsusiyyətləri və funksiyaları olan kapitalla əlaqəli ehtiyatların qruplaşdırılmasını və uçotunu əks etdirir. Kapitala aid edilmiş ehtiyatların sintetik uçotu aşağıdakı hesablarda aparılır

201- “Material kapitala aid edilən ehtiyatları”;

202- “İstehsalat məsrəfləri”;

203- "Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri"

204- "Hazır məhsul";

205- "Mallar";

206- "Satış məqsədi ilə saxlanılan digər aktivlər";

207- "Digər aktivlər";

208- "Kapitala aid edilən ehtiyatların ləğv dəyərinin azalmasına görə düzəlişlər".

Nəzəri və praktiki tədqiqatlardan aydın görünür ki, bazar münasibətlərinə keçidlə maddi resursların analitik və sintetik uçotunun metodologiyasında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Lakin materialların hərəkət sənədlərində, anbarda və mühasibat uçotunda materialların analitik uçotunun təşkilində, mühasibat uçotunun məzmununda və strukturunda dəyişikliklər yoxdur.

Hal-hazırda sənaye mərkəzlərində istifadə olunan ilkin sənədlərin sayı böyükdür və onların bir neçəsi təcrübədə dinamik şəkildə istifadə edilmir. Məlumdur ki, ilkin sənədlərin və mühasibat uçotunun, eləcə də onların əl ilə doldurulmasının çox sayda və mürəkkəbliyi əmək və kapital xərcləri ilə bağlıdır. Müəlliflərin fikrincə, bazar mühitində maddi resursların uçotunun təşkili metodlarının hazırlanması üçün ilkin sənədlərin sadələşdirilməsi ilə başlamaq daha məqsədəuyğun ola bilər.

Təhlillər göstərir ki, maddi resursların sintetik mühasibat uçotu üçün istifadə olunan mühasibat uçotunun sayı daha böyükdür, daha mürəkkəbdir və onların qeydləri çoğaltılır. Bu növbəti ümid daha yaxşı görülə bilər. Buna baxmayaraq, təchizatçılardan və podratçılardan olan materiallar gündəlik 6 sayında aşağı qiymətlərlə və faktiki alış qiymətlərində göstərilir.

Maddi resursları tamamilə Mühasibat dəyərləri ilə bu log sifariş D sütun göstərilir baxmayaraq, onlar xüsusilə faktiki alış dəyərləri ilə sintetik hesablar, Mühasibat qrupları və subaccounts üçün ayrılır. Jurnalın bu sifarişinin " D " sütunundakı məlumat sintetik hesablar, alt hesablar ilə izah olunur və hər 10 gündən bir kolleksiya cədvəlinə və 10 nömrəli cədvələ yazılır və bu halda bir çox səhvlər

buraxılmışdır. Daha sonra real dəyəri və balans dəyəri olan materialların sayı 2 qeyddə təkrarlanır. Materialların qəbulu jurnalın bu qaydasında faktiki dəyəri ilə yazılır və onların ləğvi 10 və 10/1 sayılı jurnalın sifarişlərində balans dəyərləri ilə yazılır. Mühasibat uçotu əsas kitabdakı sintetik mühasibat məlumatlarını və dövriyyədə və balanslarda analitik mühasibat məlumatlarını yoxlamaq qabiliyyətini itirir. Buna görə də, hazırda maddi ehtiyatların mövcudluğu və hərəkəti ilə təkrar qeydlərin və digər çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün iqtisadi sahədə istifadə olunan mühasibat uçotunun sadələşdirilməsi və işlənilib hazırlanması üçün obyektiv ehtiyac var. Məsələn, rotasiya proqramının növü ilə çatdırılma qeydləri hesab olunan 6 sayılı jurnalın sifarişini razılaşdırmaq daha məqsədəuyğun ola bilər. 6 sayılı jurnalın sifarişi Hər bir anbar üçün tədarüklərin qeydiyyatı ilə hazırlanır və onun son məlumatları ayın sonunda əsas kitabda qeyd etmək üçün xülasə jurnalına yazılır.

Əsas problem müəssisədə mövcud maddi və istehsal ehtiyatlarının əlavə edilən sənədlərdə göstərilən kəmiyyətə və keyfiyyətə uyğun olub-olmamasını yoxlamaqdan ibarətdir. Texniki baxış və ya laboratoriya sınaqları zamanı materiallar müəssisənin rəhbəri tərəfindən seçilmiş komissiya tərəfindən qəbul edilir. İstehsal materialları və resurslar anbara təchizat şöbəsinin əməkdaşı və ya digər səlahiyyətli şəxs tərəfindən verilir. Qeydiyyatdan keçmək və qəbul etmək üçün hesablaşma sənədləri satınalma şöbəsinə, sonra isə mühasibata göndərilir. Anbarda alınan maddi dəyərlərin kəmiyyət və keyfiyyət uçotu bu işə görə məsul şəxs tərəfindən anbarın qeydiyyat kartının operativ uçot (balans) metodu (m-17 nömrəli forma) əsasında həyata keçirilir. Mühasibat mövqeyi-resursların hər hansı bir nomenklaturası üçün xüsusi qeydiyyat kartı var. Bu kartlar materialların adlandırılması ardıcılığı ilə saxlama faylına yerləşdirilir. İlk Mühasibat sənədlərinə hər gün daxil olan materiallar haqqında ilkin məlumat (hesab-fakturalar-iddialar, giriş üçün orderlər, hasarın limit kartları) tip qeydiyyat kartına yazılır. Xüsusilə, kart nomenklatura nömrələrinin, bütün resursların növləri və ölçülərinin balansını ehtiva edir. Qəyyum marketinq xidmətini və şirkət rəhbərini müxtəlif nomenklaturalı mövqələrdə resursların vəziyyəti və qalan resursların balansı barədə məlumatlandırır.

Materialların müntəzəm uçotunu aparan mühasib (ən azı hər 10 gün) anbarın qeydiyyat kartındakı qeydlərin düzgünlüyünü yoxlayır. Bu mühasiblər maddi dəyəri yoxlamaq hüququna malikdirlər, təbii baxımından bahalı və əskik materialların xüsusilə faktiki vəziyyəti. Kart materiallarının balansı baxış keçirən şəxsin imzası ilə təsdiq edilir. Daha sonra qapıçı müəssisənin rəhbərinə xərc və gəlir sənədlərinin çatdırılması barədə qeyd hazırlayır və onu mühasibata, o cümlədən zəruri müşayiət sənədləri (Nəqliyyat hesabları, yükləndərinin hesabı və s.) göndərir. Ayın sonunda onların hər biri mühasibatlığa gəlməlidir. Ayın sonunda Qəyyum anbarın Mühasibat kartlarında qeyd olunan balans məbləğini balans kitabına (çıxarış) yazır. Balansdakı qeydlər əsasən resursların balanslarına, resurs qruplarına və onların müxtəlif növlərinə aiddir.

\Mühasibat uçotunda anbarın uçotunun düzgünlüyünə nəzarət ilkin sənədlərə yenidən baxılması və onun qalıqlarının düzgün hesablanmasına yenidən baxılması yolu ilə təşkil edilir. Anbardakı materialların analitik uçotu, iş üçün məsul şəxslərin pul vəsaitlərinin və kapitalla bağlı Ehtiyat qruplarının hesabları üçün ayrıca aparılır. Belə uçot anbarlar üçün müəyyən edilmiş qalıqların məbləğinə əsaslanır. Anbarlardan Mühasibat uçotu üzrə ilk sənədlər (reyestrlərdə) onların rəsmi dərc olunmasının dəqiqliyi baxımından nəzərdən keçirilir və sonra vergiyə cəlb olunur. Sənəd qeydlərinin nəticələri (gəlir və xərclər) konsolidə edilmiş və sub-hesablar, sintetik hesablar və material qrupları tərəfindən cədvəllərdə göstərilir. Ayın sonunda konsolidə edilmiş təbəqələrin (onları əvəz edən məşinlərin sxemləri) məlumatları hər bir saxlama üçün qrup rotasiya təbəqələrini tərtib etmək üçün istifadə olunur. Materialların inventarlaşdırılmasının dəqiqliyi qrupun dövriyyəsi vəziyyətində eyni tipli qalıqlarla resursların hər bir qrupunun balansındakı dəyərin nəticələrini müqayisə etməklə nəzərə alınır. Anbar uçotu göstəriciləri ilə qrupun rotasiya cədvəlinin göstəriciləri arasında fərqlər olduqda, qaydalara əsasən, özünəməxsus rotasiya cədvəli hazırlanır. Materialların və istehsal ehtiyatlarının anbar uçotu effektiv əmək tutumuna malikdir. Anbarın qeydiyyat kartı dondurulduqda daha çox əl əməyi qiymətlidir. Bu səbəbdən əsas məqsəd müasir kompüter proqram təminatı

vasitəsilə anbarda mühasibat uçotunun və mühasibat uçotunun əlaqələndirilməsinin avtomatlaşdırılmasıdır.

İqtisadçı A. Cabbarovun fikrincə, kapitalla bağlı kadastrların uçotuna əsaslanan analitik məlumatlardan istifadə kompüterin istifadəsi zamanı aşağıdakı mərhələləri nəzərdə tutur:

a) ilkin sənədlərin tipik üsulla qəbulu və qeydiyyatı(hesab-fakturalar, sifarişlər haqqında qəbzlər, limit kartları və s.), nəzarət məbləğlərinin müəyyən edilməsi;

b) alınan məlumatların maqnit lentlərinə ötürülməsi, kompüterdə əldə edilən məlumatların monitorinqi və giriş fayllarının yaradılması;

c) faylları yaradın və giderme;

d) səyyar sənədlərə nəzarət və həmin sənədlərin istehlakçıya sonradan ötürülməsi. (Cabbarov A.S., 2016)

Kompüter texnologiyalarının istifadəsi Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya istifadəsi problemini həll etməyə kömək edir. Bunun üçün mühasiblərin ofislərində fərdi kompyuterlərdən istifadə olunur. Onlar tərəfindən əldə edilən aralıq nəticələr birləşdirilmiş hesab qeydləri və mühasibat uçotunun hazırlanması üçün disketlərdə daha güclü bir proqrama göndərilir. Gəlir və xərclər haqqında sənədlərdə olan məlumat Operator tərəfindən terminaldan kompyuterin yaddaşına ötürülür və maqnit daşıyıcısında anbarın qeydiyyat kartı şəklində yazılır. Bu məlumatı kopyalamadan əvvəl, Qeydiyyat öz şəxsi kodunu, xüsusi resurs növlərinin nomenklaturalarını və uzaqdan idarəetmə pultunda anbar kodunu toplayır, sonra anbarın qeydiyyat kartı şəklində qeydləri göstərir və bəzi mühüm sənədlərin kodunu göstərir. . Monitorada avtomatik rejimdə aşağıdakı tələblərin adı göstərilir. Operator, ekranda tamamlanmış satırları Kompüter yaddaşına yükləyir və ilk qeydə alınmış sənədlər sıx şəkildə qruplaşdırılır və nəhayət hesablanır. Daimi məlumatı olan sənədlərdən (məsələn, hasarın limit kartı) istifadə edərkən yaddaşa yalnız faktiki göstəricilər (tarix və miqdar) yazılır. Jurnal, hər bir resurs üçün xüsusi əməliyyatların doğru olduğundan əmin olmaq üçün xərc və gəlir sənədlərini izah etmək üçün gündəlik bir anbar kompüterində hazırlanmalıdır. Resursların hərəkəti haqqında ilk

məlumatların hazırlanması və qeydiyyatı alınmasında növbəti mərhələ sənədsiz uçot texnologiyasına keçməkdir. Nəticədə, ilk sənədlər məlumatı daşıyan maşın formasını alır və maşın qeydləri Bütün istifadəçilərin şəxsi parollarını şifrələməklə qüvvəyə minir.

1.2. İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən kapitala aid edilən ehtiyatların mühasibat uçotu və nəzarətinin obyekt kimi

Mühasibat siyasəti Baş mühasib tərəfindən hazırlanmış və şirkətin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilmişdir. Mühasibat siyasətinin seçilməsi biznesin xarakterindən və təşkilatın özündən, eləcə də təşkilatın cari və uzunmüddətli məqsədlərindən asılıdır. Mühasibat siyasəti vergilərin səviyyəsindən, əməliyyatların xarakterindən, mənfəətin mövcudluğundan və qiymətləndirmə formasından təsirlənir. Təsdiq edilmiş mühasibat siyasəti şirkətin bütün sahələrində tətbiq olunur. Mühasibat siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas şərti mövcud qanunvericiliyin və beynəlxalq standartların gözlənilməsidir.

Təşkilatın mühasibat siyasətinin hazırlanmasında aşağıdakı prinsiplər məlum olmalıdır.

1) davamlılıq prinsipi üzrə rəhbərlik şirkətin daimi əsasda işləmək qabiliyyətini qiymətləndirməlidir. Təşkilatın gələcəkdə davam etmək qabiliyyətini şübhə altına alan qeyri-müəyyənliklər varsa, rəhbərlik bu qeyri-müəyyənlikləri müəyyən etməlidir.

2) uyğunluq prinsipinin mahiyyəti gələn il üçün cari il üçün istifadə olunan mühasibat uçotu siyasətinin tətbiqindən ibarətdir.

3) hesablama prinsipinin mahiyyəti hesabatda əks olunan gəlir və xərclərin ödənilməsindən asılı olmayaraq anın tanınmasıdır.

Kadastrlar Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq kadastrların cari balans dəyəri üzrə qiymətləndirilir və hesabatda faktiki dəyər üzrə əks etdirilir. Lakin, ehtiyatları cari uçotda cari xərclər üzrə ölçmək həmişə mümkün deyil. Ona görə də cari uçotda əvvəlcədən müəyyən edilmiş

qiymətlərdən, yəni Mühasibat qiymətlərindən istifadə etmək lazımdır. Təcrübə zamanı müqavilə qiymətləri, müqavilə qiyməti, orta alış qiyməti, qiymət siyahısı və planın dəyəri nəzərə alınır. Qiymət və rəqləri dövlət tərəfindən xüsusi qaydalar əsasında müəyyən edilir. Belə qiymətləndirmədə nəqliyyat xərcləri ayrıca hesablanır və yalnız ayın sonunda nomenklatur qrupları və materialların növləri üzrə real dəyəri müəyyən etmək mümkündür. Bununla birlikdə, qiymətlərin qeyri-sabitliyi və bazar iqtisadiyyatında materialların dəyərinin dövrü dəyişməsi səbəbindən qiymət siyahıları təsadüfi olaraq istifadə olunur.

Təcrübədə, müqavilə qiymətləri Mühasibat qiymətləri hesab edildikdə, maddi ehtiyatların faktiki dəyəri və onların balans dəyəri ilə müəyyən edilən dəyəri arasındakı fərq yalnız Nəqliyyat xərcləridir. Lakin, mühasibat qiymətləri kimi qəbul edilən qiymətlər daim dəyişir, onlar yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Çünki Mühasibat qiymətlərinin dəyişməsi ildə bir neçə dəfə heç də həmişə maddi resursların real dəyərini dəqiq əks etdirmir.

Təcrübədə, maddi resursların qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı üsullar var:

- 1) ilkin dəyər
- 2) mümkün xalis satış qiyməti

Faktiki ləğv edildikdə, hesabat ili üzrə istehsalın plan dəyəri üzrə qiymətləndirilmiş maddi aktivlərin ehtiyatları daxili məqsədlər üçün istifadə olunur.

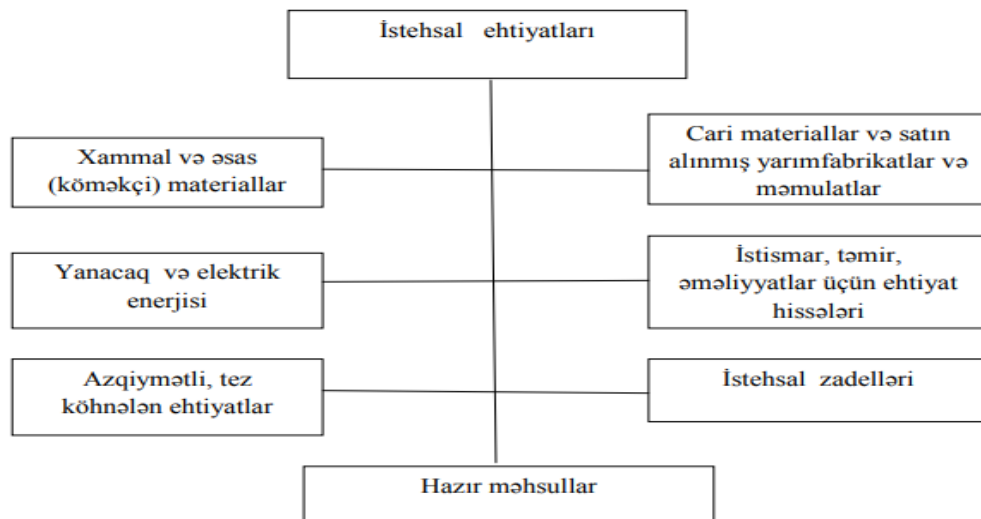
Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq əsas və köməkçi materialların, yanacaqın, xammalın, yarımfabrikatların, kadastrın kapital, məhsulun qablaşdırılması və nəqli ilə bağlı hissələrinin istifadəsi, Taras komponentlərinin və digər maddi resursların istifadəsi hesabatda və onların ilkin dəyəri üzrə uçotda ("Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu) göstərilmişdir (<http://www.e-qanun.az/framework/5458>). Maddi ehtiyatların ilkin dəyəri, tədarükçülərin təqdim etdiyi resurslar üzrə faiz dərəcələri, müxtəlif xarici iqtisadi Assosiasiyalar tərəfindən ödənilən avadanlıqlar, əlavələr, əmtəə birjalrı tərəfindən təqdim olunan xidmətlərin dəyəri, gömrük rüsumları,

komissiyalar, xarici assosiasiyaların ödədiyi yığımlar, saxlanma və nəqliyyat xərcləri onların alınma dəyəri (ƏDV istisna olmaqla) əsasında müəyyən edilir.

1.3. İstehsal müəssisələrində kapitalla aid edilən kapitalla aid edilən ehtiyatların təsnifatı və kapitalla aid edilən ehtiyatların lar üzrə məlumatın açıqlanması metodikası

Kapital ehtiyatlarına təkrar satış üçün alınmış və nəzərdə tutulan mallar, şirkətin istehsal etdiyi hazır məhsullar, Yarımfabrikatlar, həmçinin istehsal prosesində istifadə üçün saxlanılan xammal və istehlak materialları daxildir.

Şəkil 1: İstehsalda kapitalla aid edilən ehtiyatların tərkibi və təsnifatı

Mənbə: Шигаев А.И. (2015) Актуарный учет и использование его данных для управления, s.158

Şəkildən aydın olur ki, istehsal şirkətlərində kapitalla bağlı dörd növ ehtiyatlar mövcuddur:

- 1) alınmış cari materiallar və təşkilatçılar;
- 2) istehsal itkiləri;
- 3) əməliyyat, Təmir, əməliyyat materialları;
- 4) hazır məhsullar.

İstehsal prosesində onların funksional roluna və təyinatına uyğun olaraq, maddi resurslar birincil və ikincil resurslara bölünür. Bir qayda olaraq, maddi kapital ehtiyatları onların funksional roluna və aşağıdakı bloklarda istehsal prosesində təyinatına uyğun olaraq təsnif edilir:

Cədvəl 1: Material kapitala aid edilən ehtiyatların təstifatı

№	Hesabın adı
201-1	Xammal və materiallar
201-2	Satın alınmış yarımfabrikatlar və komplektləşdirici məmulatlar, konstruksiyalar və detallar
201-3	Kənara emala verilmiş Xammal və materiallar
201-4	Sosila-mədəni təyinatlı müəssisələrdə olan məmulatlar
201-5	Tikinti Materialları
201-6	Toxum və yem
201-7	Yanacaq
201-8	Ehtiyat hissələrə
201-9	Sair materiallar.

Mənbə: Шигаев А.И. (2015) Актуальный учет и использование его данных для управления, s.159

Daha çox kapitalla bağlı ehtiyatların normativ potensialını müəyyən etmək üçün, onların səviyyəsini nəzarət etmək üçün, maddi resurslara, depozitlərə və elmi cəhətdən əsaslandırılmış standartlara malik təchizatlara olan tələbatı müəyyən etmək üçün, həmçinin dövriyyə kapitalının dövriyyə kapitalının dövriyyəsi əmsalını müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Yuxarıda göstərilənlərə müxtəlif növ qaydalar tətbiq olunur. Bu standartlar arasında maddi resurslara tələbatın əvvəlcədən planlaşdırılması üçün istifadə olunan standartlar var:

- a) əməliyyat standartları:
- b) kütləvi planlaşdırma qaydaları.

Əməliyyat standartları istehsal və satış mühitinin dəqiq monitorinqi üçün müəyyən edilir. Onlar cari əməliyyat təqvim planlarının hazırlanmasında istifadə olunur. Xüsusi istehsal və satılan məhsulun hər hansı bir növü müəyyən edir.

Ümumi planlar illik və uzunmüddətli planların hazırlanması, eləcə də məhsulların mərkəzləşdirilmiş paylanması zamanı istifadə olunur. Kollektiv plan normaları istehsal təsərrüfatının logistik planının hazırlanması zamanı qəbul edilmiş

məhsulların nomenklatur qrupu əsasında yaradılmalı və hazırlanmalıdır. Lakin maddi resursların böyük bir qrupu minlərlə ölçü materialını sintez edir.

Materialdan istehsal kapitalı ilə bağlı kadastr standartı müəssisədə və ya müəssisədə yaradılmış maddi resursların minimal həcmi deməkdir ki, bu da istehsal prosesinin normal gedişini təmin edə bilər.

Genişlənmə dərəcəsindən asılı olaraq maddi resursların və kapitalın nisbəti ətraflı qrup standartlarına bölünür. Onlar əsasən Logistika planının hazırlanması və vəsaitlərin detallandırılması prosesində istifadə olunur.

Fəaliyyət dövründən asılı olaraq perspektivli kapital, rüblük, aylıq və illik Ehtiyat qaydaları mövcuddur ki, bu da müxtəlif növ planların hazırlanması ilə bağlıdır.

Kapital ehtiyatları ilə bağlı şirkətlərin qarşılaşdıqları iki problem var: bir tərəfdən, onlar saxlanılan kapitalda saxlanılan ehtiyatların həcmnin azalması hesabına xərcləri azaltmağa cəhd edə bilərlər; digər tərəfdən, kapitala bağlı ehtiyatların olmaması səbəbindən tez-tez nasazlıqlar yarana bilər ki, bu da alıcıları qane edə bilməz. Beləliklə, firma (şirkət) kapital resurslarının dəyəri və müştərilərə lazım olan xidmət səviyyəsinin dəyəri arasında balans nail olmalıdır. Aydındır ki, belə bir balans yaratmaq üçün əsas amil (meyar) minimum dəyərdir.

Müxtəlif firmalar və şirkətlər kapital resurslarının planlaşdırılması və idarə edilməsi sistemlərinin müxtəlif növlərindən istifadə edirlər. Birincisi, sənaye müəssisəsinin (müəssisənin) nəzərdə tutulan məhsulun istehsalı və ya alınması ilə bağlı suallarını cavablandırmaq qərarı verilməlidir.

Rusiyalı İqtisadçı Tamara Sadıqova monoqrafiyasında qeyd edir ki, Kapital resursları şirkətin idarə olunmasında çevikliyi artıran bir neçə mühüm funksiyayı yerinə yetirir:

- 1) yığım funksiyası;
- 2) qiymət dəyişmələrindən və inflyasiyadan qorunma;
- 3) sifarişin həcmindən (miqdarından) asılı olaraq endirim vasitəsilə xərclərin idarə edilməsi funksiyası (Sadikova TM, 2018)

Funksiyası əlavə edin. Kapital resurslarının əsas funksiyası istehsalın yığılması və onun bölüşdürülməsidir. Hər hansı bir resurs üçün təklif və ya tələb qeyri-müntəzəm olduğu hallarda, əgər kapital ehtiyatlarının kifayət qədər yüksək səviyyədə təmin etməkdir. Məsələn, əgər məhsul tələbat yalnız yayda yüksəkdirsə, şirkət əmin olmalıdır ki, kifayət qədər kapital resursları var və böyük tələbat olacaq. Bu, qış aylarında istehsal edərək və kapitalla əlaqəli ehtiyatların səviyyəsini artıraraq yay üçün tələbatını təmin edə bilər.

Beləliklə, tələbatın ödənilməsi üçün sənaye mallarının yığılması malların çatışmazlığı və ya kapital resurslarının çatışmazlığı səbəbindən hərəkətsizlikdən itkilərdən qaçınmağa imkan verir.

Bir qayda olaraq, əgər şirkətin təchizatçıları müntəzəm olaraq çatdırmırlarsa, nizamnamə kapitalı girişlər istehsalatı əlverişsiz hadisələrdən qorumaq üçün səmərəli şəkildə yığılmalıdır. Şirkət daxilində istehsal prosesi də sapmalara məruz qala bilər. Məsələn, qarşılıqlı əlaqəli iki proses asynchronously həyata keçirilirsə, hər bir proses üçün kapital ehtiyatları ayrı-ayrılıqda yığılır, hər bir prosesin öz istehlak dərəcəsi ilə işləməsinə imkan verir.

İnflyasiya müdafiə funksiyası. Nizamnamə kapitalı Qiymət dəyişmələrindən və inflyasiyadan qoruyucu rol oynaya bilər. Şirkət banka pul yatırmaqla yaxşı gəlir əldə edə bilər. Digər tərəfdən, kapitalla bağlı ehtiyatların dəyəri bankda saxlanılan puldan daha sürətli inkişaf edə bilər. Beləliklə, kapitalla bağlı ehtiyatlar yaxşı investisiya ola bilər. Əlbəttə ki, bu halda ehtiyatların saxlanması xərcləri və riskləri qiymətləndirmək lazımdır.

Sifarişlərin həcmi dəyişdirərək xərclərin idarə edilməsi funksiyası. Beləliklə, böyük həcmdə sifarişlər yerləşdirərkən, təchizatçılar öz məhsullarının qiymətini aşağı salırlar (endirim). Böyük alışlar, əslində, istehsal olunan məhsulun dəyərini azalda bilər. Lakin iri kapital ehtiyatlarının əldə edilməsi bir sıra çatışmazlıqlarla bağlıdır. Bu, saxlanmanın yüksək dəyəri, anbarların dağılması, oğurluqlar, sığortanın həcmi artması və s. ilə bağlıdır. Kapital qoyuluşları artdıqca həm pul vəsaitləri, həm də digər sahələrdə investisiya imkanları artır.

Azərbaycan Respublikasının Mühasibat təcrübəsində maddi ehtiyatların uçotu Mühasibat uçotu haqqında qanun və bir sıra digər normativ sənədlər həyata keçirilir. Maddi resurslar bir sıra fəaliyyət növləri üçün şirkətlərin aktivlərinin, yəni cari aktivlərin tərkibində istifadə olunur:

a) malların istehsalı, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi zamanı;

b) müəssisənin idarəetmə ehtiyacları üçün;

c) özünüzi istisna olaraq satmaq;

d) şəklində ucuz və tez xarab olan malların;

e) emal prosesini tamamlayan hazır məhsul şəklində;

f) digər fiziki və hüquqi şəxslərdən mal kimi alınmış və əlavə emalsız satış üçün nəzərdə tutulmuş və s. (mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu / <http://www.e-qanun.az/framework/5458>)

Hal-hazırda istehsal kapitalı ilə bağlı ehtiyatların nəzərə alınması ilə bağlı bir sıra vəzifələr bilinir:

1. materialların çatdırılması, alınması və istehsalı ilə bağlı sənədlərin düzgünlüyünü və vaxtında yerinə yetirilməsini, habelə onların çəkdiyi xərclərin dəqiqliyini nəzarət etmək;

2. İstehsal resurslarının saxlanmasına və tədarükünə nəzarət;

3. istehsal resursları üçün müəyyən edilmiş standartların düzgün həyata keçirilməsinə daimi nəzarətin təşkili;

4. istehsal prosesində malların və materialların xüsusi standartlara uyğun xərclənməsinə daimi nəzarətin təşkili;

5. texniki itkilərə, tullantılara və onların istifadəsinə nəzarətin təşkili;

6. malların satıcıları ilə hesablaşmaların vaxtında və düzgün yerinə yetirilməsi, yolda maddi dəyərlərə nəzarətin xüsusi rejiminin təşkili və s.

Yuxarıda göstərilən vəzifələr yalnız düzgün mühasibat uçotu ilə həyata keçirilə bilər. Bir qayda olaraq, kapital ehtiyatları aşağıdakıları əhatə edir:

- Şirkətin əməliyyat zamanı Satış üçün bir müddət fond saxlanılır. Bu, təşkilat tərəfindən satış üçün saxlanılan ehtiyatları və ehtiyatları ehtiva edir.

- istehsal prosesində satışı hazırdır. İstehsalçılar xammal alır və bu xammaldan satılacaq hazır məhsul istehsal edirlər. İstehsal xammaldan başlayır və hazır məhsulla başa çatır, lakin aralıq mərhələlərdə hələ tam həcmdə istehsal olunmayan məhsullar da var. Şirkətin kapital resurslarının bir hissəsi istehsal prosesində istehsal olunan bu məhsullara təşkil edilir.

- Xidmətlərin istehsalı və ya çatdırılması üçün istifadə olunan xammal və xammal rolunu oynayır . Bu materiallar istehsalçılar tərəfindən emal üçün alınmış xammal daxildir. Bu xammal istehsalçının kapital ehtiyatlarına daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu xammala həmçinin avadanlığın yağlanması məqsədilə alınan sürtkü materialları da daxildir.

İstehsal mərkəzlərində yeni bazar strukturlarının əlverişli fəaliyyət göstərməsi, maddi məsrəflərin minimallaşdırılması və maddi güclərin səviyyəsinin aşağı salınması kapitalla bağlı resursları aşkar etməyə imkan verən mövcud iqtisadi təhlil metodologiyasının dinamik tətbiqini nəzərdə tutur. Bu problem üzrə heç bir tədqiqat aparılmasa da, maddi potensialın səviyyəsinə təsir edən amillərin təsnifatı bazar iqtisadiyyatının təhlili və iqtisadi fəallığın məlumat bazası olan UM-in tələblərinə uyğun olaraq işlənilib hazırlanmamışdır. Funksional əlaqələr açıqlanmadı və maddi imkanların öyrənilməsinin bəzi yeni aspektləri qaçırıldı.

Respublika iqtisadiyyatının əsas sektorlarından olan istehsal müəssisələrində materialların istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması, İş və xidmətlərin maddi imkanlarının zəifləməsi kapital resurslarının dərin təhlili zamanı mühüm amillərdir. Azərbaycanda istehsal mərkəzlərinin gələcək inkişafı üçün əlverişli şərait olduğu üçün iqtisadiyyatın bu mühüm sektorunda müasir tədqiqatlar aparmaq və maddi güclərin dəyişməsinə elmi cəhətdən əsaslandırmaq lazımdır. Eyni zamanda, əgər istehsal mərkəzlərinə iqtisadiyyatımızın ayrılmaz hissəsi kimi baxsaq, bazar münasibətlərində iqtisadi mexanizmlərin meydana çıxması, maddi imkanların və maddi imkanların mövcudluğuna təsir edən amillərin elmi cəhətdən əsaslandırılmış təsnifatı və onların faktor təhlili. metodologiya işlənilib hazırlanmalıdır. Çünki bazar münasibətlərinə keçid zamanı idarəetmənin restrukturizasiyası Məhsulun maddi

imkanlarının zəifləməsi problemini nəinki həll etmir, əksinə, onun dinamikasının öyrənilməsini daha da zəruri edir.

İqtisadiyyat sahəsinin ümumi tərifində göstərildiyi kimi, iqtisadi təfəkkürün birinci mərhələsi asanlıqla yaranır. O, həmçinin materialları iqtisadi kateqoriya kimi tərəqqiyə yönəldir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və müxtəlif qanunlarında göstərildiyi kimi, dövlətimiz öz resurslarından səmərəli istifadə olunmasına prioritet diqqət yetirir. Əlbəttə, qəbul edilmiş fakt ondan ibarətdir ki, qanunların problemlərin həllini əks etdirmək üçün potensialı yoxdur. Ona görə də hər bir iqtisadi subyekt nəzarət etməlidir ki, öz fəaliyyəti əsasən cari vəziyyəti.

Kapitalla bağlı ehtiyatların dəyəri daimi deyil, ona görə də kapitalla bağlı ehtiyatlar il ərzində müxtəlif qiymətlərlə əldə edilir. Bu qiymətlərdəki fərq maddi resursların istehsalata atıldığı zaman özünü göstərir. Maddi kapital ehtiyatları istehsala daxil edildikdə, kapitalla bağlı ehtiyatların dəyəri istehsal xərclərinə üç üsulla daxil edilir:

Səhmlər FIFO üsulu ilə istehsala daxil edildikdə, ilk idxal materialı inventar Partiyasının qiymətindən başlayaraq istehsal xərclərinə daxil edilir. Birinci partiya başa çatdıqdan sonra ikinci partiya istehsala göndərilir və ikinci partiya materiallarının dəyəri istehsal xərclərinə daxil edilir. Bu ardıcılıq davam edir.

LİFO metodunda kadastrlar istehsal prosesinə daxil edildikdə, sonuncu kadastrın dəyəri kadastrların dəyərindən başlayaraq istehsal xərclərinə daxil edilir, istehsal başa çatanadək əldə edilmiş partiyanın dəyəri isə istehsal xərclərinə daxil edilir. LİFO üsulu daha istifadə olunmur.

Cədvəl 2: Material ehtiyatlarının FIFO və LİFO metodu ilə qiymətləndirməsi

Göstəricilər	Vahidinin miqdarı	Vahidinin qiyməti, AZN	Məbləği, AZN
Yanvar ayının 1-nə Materialların qalığı	250	4 000	1 000 000
Kapitala aid edilən ehtiyatların daxil olmuşdur:			
I partiya	250	4 000	1 000 000

II partiya	300	5 000	1 500 000
III partiya	200	6 000	1 200 000
Ay boyunca yekunu	1 000		4 700 000
Kapitala aid edilən ehtiyatların ay boyunca istifadəsi:			
FİFO metodu üzrə:			
I partiya	500	4 000	2 000 000
II partiya	300	5 000	1 500 000
III partiya	100	6 000	600 000
Ay boyunca istifadə olunmuş	900		4 100 000
Materialların qalığı	100		600 000
LİFO metodu üzrə:			
I partiya	200	6 000	1 200 000
II partiya	300	5 000	1 500 000
III partiya	400	4 000	1 600 000
Ay erzinə istifadə edilmiş kapitala aid edilən ehtiyatların	900		4 300 000
Materialların qalığı	100		400 000

Mənbə: Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Kadastr ehtiyatlarının istehsala daxil edildiyi zaman AVCO metodu kadastr ehtiyatlarının orta ölçülmüş dəyərini istifadə edir. Maddi kapitalla bağlı ehtiyatların orta çəkili dəyəri şirkətin ehtiyatlarına aid ehtiyatların orta dəyəri ilə müəyyən edilir. Ehtiyatların orta çəkili dəyəri ehtiyatların yeni bir hissəsini aktivə daxil edərkən yenidən hesablanır.

Cədvəl 3: Material Ehtiyatlarının AVCO metodu ilə qiymətləndirməsi

Göstəricilər	Vahidinin miqdarı	Vahidinin qiyməti, AZN	Məbləği, AZN
Yanvar ayının 1-nə Materialların qalığı	250	4 000	1 000 000
Kapitala aid edilən ehtiyatların daxil olmuşdur:			
I partiya	250	4 000	1 000 000

Kapitala aid edilən ehtiyatların orta dəyəri yenidəmn hesablanmışdır	500	4 000	2 000 000
II partiya	300	5 000	1 500 000
Kapitala aid edilən ehtiyatların orta dəyəri yenidəmn hesablanmışdır	800	4 475	3 500 000
III partiya	200	6 000	1 200 000
Kapitala aid edilən ehtiyatların orta dəyəri yenidəmn hesablanmışdır	1 000	4 700	4 700 000
Ay erzinde istifadə edilmiş kapitala aid edilən ehtiyatların lar	900	4 700	4 230 000
Materialların qalığı	100	4 700	470 000

Mənbə: Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Kapital ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi metodunu seçərkən təşkilat cari vəziyyətini və gələcək qiymət dəyişikliklərinin proqnozlarını təhlil etməli, ən səmərəli metodu seçməli və mühasibat siyasətində onu yazmalıdır. Təşkilat tərəfindən istifadə olunan metod yalnız hesabat ili başa çatdıqdan sonra dəyişə bilər. Bu cür dəyişiklik edildikdə bunun səbəbləri illik hesabatlara izahlı qeydlərdə açıqlanmalıdır.

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALA AİD EDİLƏN EHTİYATLARIN UÇOTUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

2.1. İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən ehtiyatlarının qiymətləndirilməsinin cari metodların xarakterik xüsusiyyətləri

Emal şirkətlərində kapitala aid kadastrların qiymətləndirilməsində dəqiq nəticə əldə etmək üçün uyğun hesab edilən normativ dəyər metodundan və ya pərakəndə qiymət metodundan istifadə etmək olar.

Normativ dəyər metodu xammalın, materialların, işçi qüvvəsinin və istehsal gücünün istehlakının normativ normalarını nəzərə alır. Onlar mütəmadi olaraq yenidən nəzərdən keçirilir və zəruri hallarda cari şərtlər nəzərə alınmaqla yenidən nəzərdən keçirilir. Pərakəndə qiymət metodundan istehsalat obyektlərində istifadə edilir, çünki eyni və tez-tez dəyişən marjlı böyük miqdarda əmtəələrdən ibarət ehtiyatların qiymətləndirilməsinin hər hansı digər metodundan istifadə etmək məqsəduyğun deyil. Ehtiyatların ilkin dəyəri müvafiq faiz dərəcəsi şəklində ifadə edilən ümumi mənfəətə münasibətdə satış qiymətinin çıxılması yolu ilə müəyyən edilir. Tətbiq olunan faiz dərəcəsi də ilkin satış qiymətindən aşağı qiymətləndirilmiş ehtiyatların təsirini əks etdirir. Orta faiz dərəcəsi adətən tətbiq edilən hər bölüm üçün pərakəndə ticarət.

Margin hər hansı bir gəlir göstəricisi və dəyər göstəricisi arasındakı fərkdir, məsələn, satış məbləği ilə satış dəyəri arasındakı fərq və s. Kadastrların ilkin dəyərinin hesablanması metodları: bir qayda olaraq əvəzedilməz olmayan konkret layihələr üçün istehsal edilmiş və nəzərdə tutulmuş kadastrların və malların və xidmətlərin ilkin dəyəri çəkilmiş fərdi məsrəflərin konkret müəyyən edilməsi yolu ilə müəyyən edilməlidir. Konkret xərclərin müəyyən edilməsi konkret məsrəflərin ehtiyatların konkret vahidləri üzrə bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Mühasibat beləliklə xüsusi layihələrlə əlaqələndirmək məqsədi ilə alınmış və ya hazırlanmış

mallar üçün uygundur. Bununla belə, bir-birini kompensasiya edə biləcək bir neçə inventar vahidi varsa, xüsusi xərclərin müəyyən edilməsi uyğun deyil.

Cədvəl 4: Kapitala aid edilən ehtiyatların qiymətləndirilməsinin xarici ölkələrin praktikasında qəbul edilən metodları

Sıra №-si	Ölkələr	Ehtiyatların qiymətləndirilməsi metodları				
		FİFO	LİFO	Orta çəki (orta) dəyəri	Satışın xalis dəyəri	Sair
1	2	3	4	5	6	7
1	Böyük Britaniya	+	(vergiyə cəlb olunmada tanınmır)	+	+	–
2	Yunanıstan	+	+	+	–	Hazır məmu–latların baza yazılışları metodu
3	İspaniya	+	(vergiyə cəlb olunmada tanınmır)	+	–	–
4	İtaliya	+	+	+	–	–
5	Lüksemburq	+	(vergiyə cəlb olunmada tanınmır)	+	+	Faktiki xərclər
6	Niderlandlar	+	(vergiyə cəlb olunmada tanınmır)	+	–	Hazır və bit–məmiş işlərin baza ehtiyatları metodu
7	Almaniya	+	+	+	+	XİFO, LOFO, KİFO, KİLO
8	Portuqaliya	+	+	+	–	Baza ehtiyatlarının standart və xüsusi (bazar) qiyməti
9	Rusiya	+	+	+	–	Hər bir vahidin maya dəyəri metodu
10	ABŞ	+	+	+	–	Pərakəndə metod
11	Ukrayna	+	+	+	–	İdentifikasiya olunan maya dəyəri metodu, satış qiyməti
12	Fransa	+	Konsolidə edilən balansda tanınır	+	+	–
13	İsveçrə	+	+	+	–	–
14	İsveç	+	–	–	+	Yerinə yetirilmə faizi metodu, kontraktın başa çatması metodu

Mənbə: Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Bazar iqtisadiyyatında, səhmlərin qiymətləri tez-tez tələb və təklif amillərinin təsiri altında dəyişir. Hesabat dövrü ərzində təşkilat müxtəlif müqavilə qiymətləri üzrə böyük miqdarda ehtiyatlar əldə edir. Bununla əlaqədar olaraq, xərclənmiş ehtiyatların və onların hesabat dövrünün sonuna qalığının qiymətləndirilməsi məsələsi ortaya çıxır. Qərb şirkətlərinin mühasibat təcrübəsi resursların (istehsalın) giriş və çıxışını fiziki vahidlərin axını kimi deyil, qiymətli kağızların axını kimi şərh edir. Praktikada bu son resursların qiymətləndirilməsi üçün bir neçə üsul istifadə olunur.

Ehtiyatlar istehsalata və ya satışa silindikdə onların qiymətləndirilməsi Spesifik identifikasiya metodu (Specific identification), Orta maya dəyəri metodu (AVCO – Average Cost Method, *Vaxta görə birinci alınanların maya dəyəri metodu (FIFO – first-in, first-out), Vaxta görə sonuncu alınanların maya dəyəri metodu (LIFO – last-in, first-out)* metodu vasitəsilə həyata keçirilir. Biri-birilə əvəzoluna bilməyən ehtiyatların müxtəlif maddələrinin maya dəyəri fərdi məsrəflərin dəqiq intefikasiyası yolu ilə müəyyənləşdirilir. Ehtiyatların belə maddələrinə xüsusi layihələr aid oluna bilər.

Konkret identifikasiya metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, satılmış hər bir məhsul fərdi şəkildə işlənir. Yəni, hər bir məhsulun alış qiyməti ayrı-ayrılıqda hesablanır. Məsələn, deyək ki, bu müddət ərzində yalnız 3 eyni mal alınmış, lakin onların hər biri eyni qiymətə (3, 3, 5 və 4 ABŞ dolları) alınmış və onlardan yalnız ikisi satılıb, özü də ayrı-ayrı satılan malların dəyəri ($1 \times 3, 0 \$ + 1 \times 4, 0 \$ = 7, 0 \$$) hesablanacaq.

Hesabdakı malların miqdarı böyük olsa da, hər bir partiyada mallar onların alış qiymətinə uyğun olaraq qiymətləndiriləcəkdir.

Bu üsul əsasən sifariş məhsullarının dəyəri hesablamaq üçün istifadə olunur. Buna görə də bu metodu zərgərlik məmulatlarının və ya incəsənət əsərlərinin ticarətində tətbiq etmək daha sərfəlidir. Çünki bir məhsul digər müəyyən xüsusiyyətlərdən fərqlənir və buna görə də ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməlidir.

Müəyyən eyniləşdirmə metodundan fərqli olaraq, hər üç digər metod fərdi deyil, ehtiyatların alış qiymətinə tarixi yanaşmadan istifadə edir. Qeyd edək ki, dövrün sonunda bu üsulların tətbiqi nəticəsində hesablanmış ümumi SMMD (satılan malların dəyəri) bir-birinə təxminən bərabər olacaq. Bu, sadəcə cari dövrdə digər mənfəət edir.

FIFO metoduna görə: Səhmlər ilk növbədə alış qiyməti, sonra ikinci tərəf üçün və sonra canlı növbə üçün ilk növbədə amortizasiya olunur. Yəni birinci hissə həm "gəlir", həm də "xərclər"dir.

LIFO metoduna görə: Ehtiyatlar əvvəlcə sonuncu lotun alış qiyməti ilə, sonra isə birinci lotun qiyməti ilə amortizasiya edilir. Yəni, sonuncu hissə "Gəlir", Birinci hissə isə "xərclər"dir. Xüsusi rəqəmlərdə qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərə nəzər salaraq.

Cədvəl 5: İstehsal ehtiyatlarının AVCO metodu ilə qiymətləndirməsi

Göstəricilər	Vahidinin miqdarı	Vahidinin qiyməti, AZN	Məbləği, AZN
Yanvar ayının 1-nə Materialların qalığı	250	4 000	1 000 000
Ehtiyatlar daxil olmuşdur:			
Birinci partiya	250	4 000	1 000 000
Ehtiyatların orta dəyəri yenidəmn hesablanmışdır	500	4 000	2 000 000
İkinci partiya	300	5 000	1 500 000
Ehtiyatların orta dəyəri yenidəmn hesablanmışdır	800	4 475	3 500 000
Üçüncü partiya	200	6 000	1 200 000
Ehtiyatların orta dəyəri yenidəmn hesablanmışdır	1 000	4 700	4 700 000
Ay erzinde istifadə edilmiş ehtiyatlar	900	4 700	4 230 000
Materialların qalığı	100	4 700	470 000

Mənbə: Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Orta maya dəyəri metodu (AVCO – Average Cost Method): Orta dəyər metodu istifadə edərək smmd üçün axtarış orta qiyməti alınması axtarış hesablanır. Orta qiymət alış-verişin ümumi məbləğinin alınmış malların sayına bölünməsi yolu ilə hesablanır. Orta qiymət hər alışdan sonra mütəmadi olaraq və ya dərhal müəyyən edilməlidir.

Orta dəyər metodu FIFO və LIFO qiymətləri arasında orta qiymət təşkil etsə də, bir çox hesablamalar tələb edir. Bu üsul əsasən Yaponiya və Türkiyədə istifadə olunur.

Orta ölçülmüş dəyər metoduna əsasən kadastrların ilkin dəyərinin hesablanması cədvəldə verilmişdir. Deyilənləri ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, istehsal prosesində istifadə olunan qiymətləndirmə ehtiyatlarının anbarda hesabat dövrünün axırına qalığının qiymətləndirilməsi üsulundan birbaşa asılıdır və aşağıdakı düstur vasitəsilə müəyyənləşdirilir.

$X_f = S_0 + B - S_a$, burada,

X_f – hesabat dövrü ərzində məhsul buraxılışına sərf olunan material-istehsalat ehtiyatlarına faktik xərclər;

S_0 – hesabat dövrünün əvvəlinə anbarda olan ehtiyatların saldosu;

B – hesabat dövrü ərzində anbardan material-istehsalat ehtiyatlarının buraxılışı;

S_a – hesabat dövrünün axırına anbarda olan ehtiyatların saldosu;

Misal. Müəssisə, kompleks (dəst) məmulatları istehsalata silir və ehtiyatların qiymətləndirilməsi üçün FIFO metodunu tətbiq edir.

Müəssisədə hesabat dövrünün əvvəlinə olmuşdur:

- 100 ədəd dəst məmulat (birinci partiyadan) – 1 ədədi 200 man.
- 50 ədəd dəst məmulat (ikinci partiyadan) – 1 ədədi 210 man.
- 70 ədəd dəst məmulat (üçüncü partiyadan) – 1 ədədi 140 man.
- Ehtiyatların dəyərinin yekunu 40 300 man.
- Ehtiyatların sayı 220 ədədə bərabərdir.

Hesabat dövrü ərzində komplekt (dəst) məmulatlar istehlata aşağıdakı ardıcılıqla satılmışdır.

- 130 ədəd;
- 30 ədəd;
- 50 ədəd;

Birincisi, birinci partiyanın 100 vahidinin hər biri 200 manat satılmalıdır. İkinci partiyadan gələn 30 ədəd hər birinin 210 manat qiyməti ilə satılmalıdır. İkinci satış kimi 30 ədəd qismən aşağıdakı partiyalardan ibarətdir: xüsusilə 20 ədəd 210 manatdan hər biri götürülüb, çatışmayan 10 ədəd isə üçüncü partiyadan götürülüb, 140 manat hər biri. Üçüncü satış kimi qalan partiyadan 50 ədəd hər biri 140 manat qiymətinə satılır.

Satılmış ehtiyatların dəyəri:

$$100 \times 200 + 30 \times 210 + 20 \times 210 + 10 \times 140 + 50 \times 140 = 38\,900 \text{ AZN}$$

Beləliklə, istehsalda satılan ehtiyatların dəyəri 38 900 manat təşkil edir. Ehtiyatların qalan hissəsi 1400 manat təşkil edir.

İlkin gəlir: ilk xərclər (FIFO) metoduna uyğun olaraq ehtiyatlar onların ilkin dəyəri üzrə qiymətləndiriləcəkdir. onlar istehsal tarixindən asılı olaraq satılır və nəticədə:

Cədvəl 6: İlk mədaxil - ilk məxaric (FIFO) metoduna əsasən ehtiyatların qiymətləndirilməsi

Rüb	Alış		Satış			rübün sonuna qalır	
	cəmi Litr	cəmi dəyər	cəmi Litr	Litr dəy	cəmi (manat)	cə litr	cəmi (manat)
1-ci rüb	30000	21000	45000	0,7	31500	5000	3500
2-ci rüb	55000	44500	5000	0,7	3500		
			35000	0,81	28350		
			40000		31850	20000	15150
3-cü rüb	25000	24500	20000	0,81	16150		
			18000	0,98	17640		
			38000		33790	7000	6860
4-cü rüb	33000	33700	7000	0,98	6860		
			28000	1,02	28560		
			35000		35420	5000	5140
Cəmi	143000	123700	158000		132560		

Mənbə: “Ehtiyatlar” adlı 2 №-li Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Bu metodlardan irəli gələrək, ehtiyatların qalığı dəyərlərində rüb üçün müvafiq rüb üçün cüzi sapmaların olması əvvəllər aktivlərin müxtəlif qiymətlərlə alınması ilə bağlı olan orta çəkili qiymətin istifadəsi ilə izah olunur. ancaq hesabat dövründə.

Bu standartın 28-ci bəndinə uyğun olaraq, əgər ehtiyatların ilkin dəyəri hər hansı səbəbdən tamamilə əvəz edilə bilmirsə, həmin dəyər onun xalis satış dəyərinə qədər silinməlidir. Bu halda, inventar dəyərinin ilkin dəyərdən xalis satış dəyərinə çıxılması konsepsiyası, onun dəyərinin bu standartın X maddəsinə uyğun olaraq satışdan və ya aktivlərdən istifadədən gözlənilən məbləğdən artıq olmaması ideyasını əks etdirir.

Sonda qeyd etmək istərdim ki, bu tədqiqat inventarın hesabatının müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından istifadə edərək istehsal təşkilatı tərəfindən fərqləndiyini göstərir. Ehtiyatların dəyəri haqqında hesabat əməliyyat göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, çünki ehtiyat fondu kimi ehtiyatların yüksək dəyəri şirkətin və ya təşkilatın gəlirliliyini artırır. Analiz nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, müxtəlif sənaye sahələri inventar dəyərini maliyyə hesabatlarına daxil etmək üçün xammal, ehtiyatlar və hazır məhsulların dəyərini qiymətləndirmək üçün müxtəlif qiymətləndirmə üsullarından istifadə etmişdir. İFRS-in 2-yə bir sıra məsələlərə uyğun olduğunu nümayiş etdirmək cəhdi edilmişdir.

Xarici ölkələrn uçot təcrübəsində material ehtiyatlarının qiymətləndirilməsinin digər metodlarından da(məs., XİFO, KİFO, KİLO, LOFO, NİFO və s.) istifadə edilir. Onlardan istifadənin metodologiyası istehsala buraxılan materialların maya dəyərinin tənziplənməsi ilə əlaqədardır və bir çox hallarda mövcud metodlar üzrə qiymətləndirmə prinsiplərini əks etdirir.

Daha konkret desək, XİFO metoduna görə daha yüksək qiymətlə mədaxil olunan materiallar istehsalata birinci silinir. Ayın axırına anbarda olan materialların qalığı isə daha aşağı qiymətə alınan materialların faktiki dəyəri ilə qiymətləndirilir. Müvafiq surətdə satılmış məhsulların maya dəyərində materiallar, satın alınmanın daha yüksək dəyərlə əks etdirilir. Bu da öz növbəsində mənfəət kütləsinin və vergitutma bazasının aşağı düşməsilə nəticələnir.

XİFO nisbətən daha yüksək qiymətlə satın alınmış əmlak obyektləri birinci olaraq işlənir. LİFO üsulu onun əks tərəfində durur (Lowest in – first out) və daha aşağı qiymətə satın alınmış əmlak obyektləri birinci işlənir.

KİFO (Konzern in – first out). Təşkilatın ehtiyatları müvafiq şəkildə konsernin tərkibinə daxil olan bu təşkilatların gücü vasitəsilə istehsal olunmuş əmlak obyektlərini nəzərdə tutur. Bu cür əmlakdan birinci istifadə olunur.

KİLO (Konzern in – last out). Bu üsudan istifadə edildikdə, konserndə istehsal olunmuş əmlak obyektlərindən axırda istifadə olunur.

LOFO üsuluna görə daha aşağı qiymətlə mədaxil olunan materiallar istehsalata birci silinir. Bu da öz növbəsində maya dəyərinin aşağı düşməsinə və müəssisəsinin mənfəətinin artmasına gətirib çıxarır. LOFO metodunun tətbiqində əsas məqsəd müəssisəyə investorlar cəlb etmək üçün onun maliyyə vəziyyətini optimallaşdırmaqdan ibarətdir.

FİFO metoduna görə istehsalata materialların silinməsi onların mədaxil olunmasının növbəliliyi qaydasında həyata keçirilir. Başqa sözlə, silinmə ikinci satılının partiyasının qiyməti ilə aparılır. Materialların ayın axırına anbardakı qalığı isə birinci satılınan partiyasının qiyməti əsas götürülməklə qiymətləndirilir.

2.2. “Gilan Sənaye” müəssisələrində nizamnamə kapitalı və emissiya gəlirinin uçotu

Sosial kapital, sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyəti barədə fikir əldə etməyə imkan verən ən vacib göstəricilərdən biridir. Sosial kapital bir təşkilatın sosial kapitalının ən sabit elementlərindən biridir və artımı qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir.

Eyni zamanda, təşkilatın öhdəliklərinin icrası nöqtəyi-nəzərindən kapital, nizamnaməsindən irəli gələn öhdəliklərin icrası üçün lazımlı vəsait mənbəyidir. Sosial kapital gələcəkdə gəlir gətirən fəaliyyətlər üçün ilkin kapitaldır.

Sosial kapitalın formalaşması qaydaları və şərtləri təşkilatın fəaliyyətinin məqsədi və təşkilati-hüquqi forması ilə bağlıdır. Müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təşkilatların sosial kapitalının formalaşdırılması qaydaları Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

Bir hüquqi şəxsin kapitalı, kreditorlarının mənafeyini təmin edən minimum əmlak miqdarını təyin edir. Nizamnamə kapitalının həcmi təsisçilər tərəfindən ən azı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş miqdarda müəyyən edilir.

Qeyd: Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin qəbulundan irəli gələn bəzi məsələlərin tənzimlənməsi barədə Nazirlər Kabinetinin 23 dekabr 2000-ci il tarixli 224 sayılı qərarına əsasən, səhmdar cəmiyyətinin minimum nizamnamə kapitalı 2000 AZN bağlıdır.4000 azn.

Əsas kapital pul və ya pul olmayan ola bilər.

Səhmdar cəmiyyətinin əsas kapitalına investisiya qoyuluşu formaları Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi və təsisçilər arasındakı müqavilə ilə müəyyən edilir. Bir şirkətin əsasnaməsinə qoyulan investisiyalara nağd pul, tam ödənilmiş qiymətli kağızlar, mülkiyyət hüquqları və Pul dəyəri digər hüquqları daxil olmaqla digər aktivlər daxil ola bilər.

Qeyri-rezidentin bir şirkət yaratma mülkiyyəti, təsis məclisinin qərarları ilə, bir şirkət yarandıqdan sonra isə şirkətin səhmdarlarının ümumi yığıncağı ilə müəyyən edilir.

Ticarət şirkətinin nizamnamə kapitalının 3 funksiyası var:

1. ilkin kapital kimi fəaliyyət göstərir;
2. Təsisçilərin payını müəyyənləşdirin;
3. şirkətin üçüncü tərəflər qarşısında götürdüyü öhdəliklərə əməl olunmasına zəmanət verir.

Əsas fondun istifadə sahələri qanunla müəyyənləşdirilməyib. Yeganə tələb sosial kapitalın təşkilatın mülkiyyətinə daxil edilməsidir.

Hesablar planındakı 311 "buraxılış gəliri" hesabı, buraxılış gəlirlərini əks etdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Səhmdar cəmiyyəti şəklində nizamnamə kapitalı yaratmaqla (şirkət qurmaq; əlavə səhmlər buraxmaq və ya səhmlərin nominal dəyərini artırmaqla nizamnamə kapitalını artırmaqla) yaradılan şirkətlər səhmləri nominal dəyərindən yüksək

qiymətə satırlarsa, aradakı fərq səhmlərin satış dəyəri və nominal dəyəri 311 "Emissiya gəliri" hesabında əks olunur. Eyni zamanda, 311 "Emissiya gəliri" hesabının krediti və səhmlərin ödənişində şirkətə verilən pul və ya digər dəyərlər nəzərə alınan debet hesablarında qeyd olunur. Buraxılan səhmlərin növlərinə görə 311-ci hesaba subhesablar açıla bilər:

311-1 Emissiya gəliri - Adi səhmlər

311-2 Emissiya gəliri - İmtiyazlı səhmlər

Misal. Müəssisə 150 000 manat nizamnamə kapitalı ilə qeydiyyatdan keçib və 5 manat nominal dəyərində olan 30 000 ədəd adi səhm buraxıb. Səhmlər 6 manat satış qiyməti ilə səhmdarlara satılıb.

Cədvəl 7: Səhmlər satış uçotu

N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Nizamnamə kapitalının formalaşması	302 "Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi"	301 "Nominal (nizamnamə) kapital"	150 000
2	Səhmlərin satılması - nominal dəyəri	223 "Bank hesablaşma hesabları"	302 "Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi"	150 000
3	Səhmlərin satılması - səhmlərin satış dəyəri və nominal dəyəri arasındakı fərq - Emissiya gəliri - $(6-5)*30\,000$.	223 "Bank hesablaşma hesabları"	311 "Emissiya gəliri"	30 000

Mənbə: "Ehtiyatlar" adlı 2 №-li Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Nizamnamə kapitalı (kapital) müəssisənin mövcudluğunun iqtisadi zəminini yaradır və bankın hüquqi şəxs kimi formalaşması üçün ilkin şərtidir və bu səbəbdən ona qarşı xüsusi tələblər qoyulur. Müəssisənin nizamnamə kapitalı, iştirakçılarının töhfə məbləğindən ibarətdir və kreditorlarının mənafeələrinə zəmanət verən minimum əmlak məbləğini müəyyənləşdirir.

Cədvəl 8: Nizamnamə kapitalı auditinin mərhələləri

1. Hər ayın 1-ci günü nizamnamə kapitalının balans hesabından saldonu, fərdi hesab məlumatları balansı üzrə yoxlamaq.

2. Müştərinin təsis sənədlərinə baxmaq.
3. Təsisçilərin ilkin sənədlərlə təsdiq edilmiş həqiqi yatırımların miqdarını və təsisçilərinin səhmlərinin həqiqi nisbətini izləmək.
4. Təsis sənədlərinə uyğun olaraq nizamnamə kapitalının formalaşma müddətinin təhlili
5. Yatırımların mühasibat qeydlərinin izlənməsi
6. Nizamnamə kapitalı dəyişdirilərkən mühasibat uçotu qeydlərinin yoxlanılması

Mənbə: “Ehtiyatlar” adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Ehtiyat fondu müəssisənin fəaliyyətində yaranan mümkün zərərləri aradan qaldırmaq məqsədilə yaradılır və fəaliyyətin sabitliyini təmin edir. Müəssisə üçün ehtiyat fondunun formalaşdırılması məcburidir. Ehtiyat fondu, bank səhmdarlarının ümumi iclası tərəfindən illik mühasibat hesabatı təsdiq edildikdən sonra cari ilin mənfəətindən tutulmalar hesabına formalaşır. Ehtiyat fondunun vəsaitlərinin istifadəsi üçün müəyyən edilmiş məqsədlər mövcuddur və istifadə qaydası bankın idarə heyəti və ya şurasının qərarı ilə müəyyən edilir.

Yoxlama zamanı ehtiyat kapitalının adekvatlığına, istifadəsinə və mühasibat uçotunda əks olunmasının düzgünlüyünə diqqət yetirilməlidir. Ehtiyat fondunun yoxlanılması mərhələləri aşağıdakılardır:

Cədvəl 9: Ehtiyat kapitalı auditinin mərhələləri

1. Hər ayın 1-də balansdakı ehtiyat fondunun balansını fərdi hesab məlumatları ilə yoxlamaq.
2. Nizamnaməyə uyğun olaraq ehtiyat kapitalının formalaşdırılması qaydasını yoxlamaq.
3. Ehtiyat kapitalının məqsədli istifadəsini və idarə heyətinin qərarlarının mövcudluğunu yoxlamaq.
4. Ehtiyat kapitalının hərəkətinin mühasibat uçotunun izlənməsi.

Mənbə: “Ehtiyatlar” adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Ümumi kapital, birinci dərəcəli elementlərin və ikinci səviyyəli kapitalın cəmindən və həmçinin bu elementlərdən çıxılmalar nəzərə alınaraq prudensial hesabatda istifadə olunan kapitaldır. Ümumi kapital tələbinin əsas məqsədi, bankın iş strategiyasını dəstəkləmək, eyni zamanda qeyri-müəyyənlik qarşısında maliyyə sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. Ümumi kapital üçün mərkəzi bank tərəfindən təyin olunan minimum tələb 50 milyon manatdır. Bunlara yalnız pul və ya yüksək likvidli aktivlər daxildir.

Səviyyə 1 kapital (əsas kapital və ayrılmamış ehtiyat) nizamnamə kapitalının ödənilmiş hissələrindən və yığılmış ehtiyatlardan ibarətdir.

2-ci dərəcəli kapital (əlavə kapital) gizli ehtiyatlardan, aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi üçün ehtiyatlardan, kreditlər üzrə zərərləri ödəmək üçün ehtiyatlardan və müddətli subordinasiya borcundan ibarətdir.

Ümumi kapital = (Səviyyə 1 kapital - Səviyyə 1 kapitaldan çıxılmalar) + (Səviyyə 2 kapital - Səviyyə 2 kapital çıxılmalar). Ümumi kapitalın adekvatlığı ən azı 12%, əsas kapitalın adekvatlığı isə ən azı 6% olmalıdır. Hər bir bankın aktivlərinin quruluşu fərdi olduğu üçün hər bir bank üçün kapital adekvatlığı fərvidir. Aktivlər risk qruplarına bölünür, ağırlıqlar 0 ilə 120% arasında dəyişir.

2.3. “Gilan Sənaye” müəssisələrində bölüşdürülməmiş mənfəət və kapital ehtiyatlarının uçotunun təşkili prinsipləri

Bölüşdürülməmiş qazanc hesabatına ingilis dilində "Statement of Retained Earnings" deyilir. Bu hesabat başqalarından daha qısa və hər hansı bir mənfəət və zərər hesabatının xülasəsini təşkil edir.

Bölüşdürülməmiş mənfəətin məbləğini müəyyənləşdirir.

Bölüşdürülməmiş mənfəət şirkətin son hesabat illəri üçün xalis mənfəət balansıdır. Bölüşdürülməmiş qazanc öz maliyyələşdirmə mənbəyi kimi ildən-ilə artaraq biznesin inkişafını təmin edə bilər. Balans hesabatı maddələri baxımından bu, kapitalın illik artımının balans aktivlərinin maddələri arasında hərəkətlə müşayiət olunduğunu göstərir. Mənfəətin bölüşdürülməsi iştirakçıların ümumi yığılmasının qərarı tələb olunur korporativ gəlir vergisi).

Müxtəlif hesabat dövrlərində göstərici fərqli ola bilər. Bu kimi məqamlardan təsirlənir:

- şirkət sahiblərinə ödənilən dividendlərin miqdarı;
- xalis mənfəətin dəyişməsi;
- əmtəə aktivlərinin dəyərinin artması və ya azalması;
- yerüstü xərclərdə dəyişiklik;

- vergi dərəcələrinə yenidən baxılması;
- şirkətin iş strategiyasında dəyişiklik.

Bölüşdürülməmiş mənfəət hesabatı müəyyən bir müddət ərzində ümumi Kapitalda dəyişikliklər göstərir.

Məsələn, Gilan Sənaye şirkətinin sahibi şirkətin aylıq gəlirinin yarısını götürüb, onu özünə və ailəsinə sərf edib, digər yarısı isə dövriyyəyə qaytarılıb. Şirkət yarandığı gündən onun dövriyyəsinə yenidən yatırılan məbləğ cəmi 50 000 AZN-ə çatıb. Bu o deməkdir ki, A şirkətinin bölüşdürülməmiş mənfəəti 50 000 AZN təşkil edir.

Gilan Sənaye-nin mənfəəti 1 yanvar 2012-ci il tarixinə, deyək ki, 150 000 AZN təşkil edir. İl ərzində Gilan Sənaye 35000 AZN məbləğində xalis mənfəət əldə edir.

Eyni zamanda Gilan Sənaye şirkətinin sahibi şirkətin xəzinəsindən 20 000 AZN alır və onu il ərzində özünə və ailəsinə xərcləyir, A şirkətinin sahibi (səhmdarı) olduğu üçün isə dividendlər korporativ dildə 20 000 AZN təşkil edir. .

Biznes sahibi öz dividendlərini aldıqdan sonra qalan məbləğ 15 000 AZN təşkil edir ki, bu da 2012-ci il üçün Gilan Sənayenin bölüşdürülməmiş mənfəətidir.

Bu məbləğ (15 000 AZN) 31 dekabr 2012-ci il tarixinə qədər yığılan mənfəəti 165 000 AZN-ə çevirmək üçün əvvəlki məbləğə (150 000 AZN) əlavə olunur.

"Ehtiyat kapitalı (fond)" şirkətin Nizamnaməsində nəzərdə tutulduğu halda şirkətdə yaradıla bilər. Qanunvericilik tələb etmir ki, məhdud məsuliyyətli şirkətlər Ehtiyat kapital (fond) yaratsınlar. Lakin " Ehtiyat kapital " şirkətin təsis yığıncağının qərarı ilə şirkətin nizamnaməsinə daxil edilə bilər. Qərar " Ehtiyat kapital (Fond)" In məbləğini, oraya illik köçürmələri və onun istifadə qaydalarını göstərmək lazımdır.

334 "təsis ehtiyatı" hesabı Mühasibat müəssisəsinin nizamnaməsinə uyğun olaraq yaradılmış və səhmdarlar arasında bölüşdürülə bilməyən Ehtiyat haqqında məcmu informasiyanı ehtiva edir. Rezerv yarandıqda, Nizamnaməyə uyğun olaraq 341, 343 hesablarının müvafiq sub-hesablarının debetinə və 334 hesab sub-hesablarının kreditinə uyğun olaraq mühasibat uçotu aparılır.

Nizamnaməyə əsasən ehtiyatın işlənməsinə görə 334 №li hesabın müvafiq olan subhesablarının debeti və 538, 545 №li və yaxud ehtiyatlardan istifadəyə əsasən müvafiq hesabların subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazısı verilir.

Nizamnaməyə əsasən ehtiyat geri qaytarılırsa 334 №li hesabın müvafiq olaraq subhesablarının debetində və 341, 343 №li hesabların müvafiq subhesablarının kreditində görülür.

Misal.

Müəssisənin hesabat ilinin sonuna 350 000 AZN xalis mənfəəti yaranmışdır. Müəssisə sahiblərinin (təsisçilərinin) illin yığıncağında verilən qərara görə cəmiyyətin Nizamnaməsinə edilən dəyişikliyə əsasən hər ilin sonunda xalis mənfəətin 50% dividend kimi ödənilsin, 30% ehtiyat fonduna yönəldilsin, 20% -da əlillərin yardım fonduna köçürülsün. Əməliyyatlar üzə müxabirləşmələr aşağıda göstərilmişdir

Cədvəl 10: Əməliyyatlar üzə müxabirləşmələr

N	Əməliyyatın məzmunu	Debet	Kredit	Məbləğ
1	Xalis mənfəətin yaranması	801 "Ümumi mənfəət (zərər)"	341 "Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)"	350 000
2	Dividendlərin elan edilməsi	341 "Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)"	344 "Elan edilmiş dividendlər"	175 000
3	Cəmiyyətin Nizamnaməsinə əsasən "Ehtiyat kapitalının(fondunun)" yaradılması	341 "Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)"	334 "Nizamnamə üzrə ehtiyat"	105 000
4	Əlillərə yardım fondunun yaradılması	341 "Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)"	335 "Digər ehtiyatlar"	70 000

Mənbə: "Ehtiyatlar" adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Aparılan tədqiqatın nəticələrindən istifadə etməklə təsərrüfat subyektlərindən səmərəlilik nöqtəyi-nəzərdən dövriyyə kapitalının formalaşması və onlardan istifadə səviyyəsini daha düzgün qiymətləndirmək mümkündür. Bu da müəssisədə kapitaldan istifadənin intensivliyinin və onun maliyyə vəziyyətinin dahada yaxşılaşdırılması imkanlarını müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsi mənbələri ümumi qiymətləndirilmiş, onların

strukturu təhlil edilmişdir. Statistik məlumatlar əsasında müəssisənin dövriyyə aktivlərinin maliyyələşdirilməsinin xüsusi və borc mənbələrinin qiymətləndirilməsi metodikası verilmişdir.

Beləliklə, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından müəssisənin dövriyyə kapitalı ilə təmin olunması və onlardan istifadənin mövcud vəziyyətini səciyyələndirən gös-təricilər sisteminin təhlili və qiymətləndirilməsi metodikasının təkmilləşdirilməsi zəruridir.

2.4. İstehsal müəssisələrində ehtiyatlarının hərəkətinin operativ uçotu və sənədləşdirilməsi

İqtisadi agentlərin daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması və şirkətin maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsi böyük bir hissəsini tutan istehsal və maddi xərclərdə azalma tələb edir. Bu səbəbdən bu gün maddi xərclərin uçotunun təşkili üzərində xüsusi nəzarətə malik olmaq qanuni və məntiqlidir. Sənaye mərkəzlərinin təcrübəsində materialların optimal istifadəsinə operativ nəzarət sənədlərlə normadan kənara çıxmaların rəsmiləşdirilməsindən və inventarlaşdırmadan ibarətdir. Inventarlaşdırma üsulu kəsmə mümkün olmadıqda və ya rahat olduqda Material tipinə görə standartdan sapmaları müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Məlumdur ki, istehsal planı və faktiki xərclər hesabat ayının başa çatmasından sonra həyata keçirilir və hər ay müqayisə edilmir. Müəllifin fikrincə, belə bir mühitdə sapmaların aşkarlanmasının kifayət qədər səmərəliliyi müşahidə edilmir, onların səbəbləri açıqlanmır və nəticədə bu, materialların məhvində mənfi təsir göstərir. Bu hesab olunur. Bu metodu tətbiq edərkən istehsala buraxılmış materialların dəyəri ilə bağlı nəqliyyat və satınalma xərclərinin məbləğini göstərmək vacibdir. Həm yerli, həm də dünya təcrübəsində müəllif üzrə istehsalda materialların istifadəsini nəzərə alan yuxarıda göstərilən metodlar "istehsal və satış" prinsipini təbii etmək məqsədüdüdür.

İstehsalın ümumi intensivləşdirilməsi fonunda əmək, maddi və maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı yeni problemlər

yanır və onları mühasibat uçotunda və hesabatlarda öyrənmək, qeydiyyatdan keçirmək lazımdır. Bu baxımdan, xammaldan səmərəli istifadə edən və əsas vəsaitlərin mühərriki olan işin "dəyər-istehsal-mənfəət" sxeminin digər komponentləri ilə əlaqəli funksiyasını və qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmaq qanuni görünür. Çünki işçi qüvvəsinin keyfiyyəti və işçinin ixtisas səviyyəsi yüksək olduqda, mövcud məhsullardan, avadanlıq və mexanizmlərdən səmərəli istifadə edildikdə istehsalın həcmi artırılması üçün xüsusi şərait yaradılır və hərəkətsizliyə yol verilmir. Lakin əmək haqqının artım tempi, istehlak və xüsusi məqsədli fondların yaradılması, əmək məhsuldarlığı və orta əmək haqqı əmsalları, əmək haqqı dərəcələri və bonusların ödənilməsi bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı istehsalın dinamik idarə olunması üçün kifayət deyil. Bu səbəbdən bazar münasibətləri şəraitində müxtəlif mülkiyyət formaları olan təsərrüfat subyektləri məşğulluq məsələsinin həllində maksimum müstəqilliyə malikdirlər. Əmək haqqının məbləği minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi yolu ilə dövlət tərəfindən tənzimlənir. Fikrimizcə, bu prinsiplərin tətbiqi aşağıdakı zəruri problemlərin həllinin mühüm məqsədidir:

- 1) istehsal uçotunun inkişafı və maddi resurslardan istifadə nəzərə alınmaqla İş vasitələrinin uçotunun sistematik əlaqələndirilməsi;
- 2) yeni əmək haqqı formaları və sistemlərinin tətbiqi;
- 3) işçinin ixtisası və qoyulmuş işin həcmi əsasında əmək haqqının diferensiasiyası mexanizminin işlənib hazırlanması;
- 4) əmək kollektivi arasında müəssisənin məhsuldar və kommersiya fəaliyyətinin son nəticələrinə sərf olunmuş fərdi əməklə əldə edilmiş vəsaitin bölüşdürülməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mərkəzlərində əmək haqqının dəyəri istehsalın dəyərinin ikinci elementidir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən, Qiymətə Daxil olan əmək haqqının məbləğinə məhdudiyət yoxdur, onun ölçüsü isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə tənzimlənir bazar mühitində yeni mükafatlandırma mexanizmi üç əsas prinsipə əsaslanır:

1) mükafatlandırma sektorunda müxtəlif mülkiyyət formaları və iqtisadi fəaliyyət şəraitində mövcud olan müəssisə və təşkilatlara müstəqillik verilməsi;

2) bazar münasibətlərinə keçid zamanı zəhmətkeşlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə minimum əmək haqqının dövlət tənzimlənməsi;

3) əməyin ödənilməsində bərabərlik prinsipinin ləğv edilməsi, əməyin son nəticələrinə görə əmək haqqının artırılmasına qoyulmuş məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi və qoyulmuş əməyin miqdarı və keyfiyyəti;

Bu prinsiplərdən belə nəticə çıxır ki, ölkənin rolu minimum əmək haqqının mütləq dəyərinin müəyyən edilməsi ilə daim tamamlanır. Mükafatlandırma sektorunda digər məsələlər əmək bazarı ilə tənzimlənir.

Müəssisələrdə həyata keçirilən bütün kommersiya əməliyyatları qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq müvafiq ilkin sənədlərlə rəsmən bəyan edilməlidir. Materiallar müəssisələrə müxtəlif üsullarla daxil ola bilər:

- alınması üçün,
- təchizatçılardan kənar insanların pul daxilolmaları ilə,
- ləğvi ilə əsas vəsaitlərin və ucuz tez xarab olan malların və s.

Bir sözlə, müəssisələrə daxil olan materiallar əvvəlcə təchizat şöbələri tərəfindən nəzarət edilir. Satıcılarla lazım olduğu kimi materialların bölüşdürülməsi barədə müqavilə bağlanıb.

Daxil olan materiallar üzrə sənədlər satınalma şöbəsi tərəfindən yoxlanılır və sonra həmin materialların ödənilməsi üçün uçot təsdiq edilir. Bunun üçün bu materialların hər biri ardıcılıqla yazılır. Materiallar daşıyıcı (daşıyıcı) tərəfindən şirkətə qəbul edilir və anbar menecerinə verilir. Qəbula dair sifariş (m-4 forması) anbar menecerinin aldığı bütün materiallar üçün hazırlanır və bu sifariş anbar meneceri və daşıyıcı tərəfindən imzalanır.

Materiallar şirkətin (təchizatçının) Şəxsi nəqliyyatı, yəni avtomobil nəqliyyatı ilə çatdırıldıqda, göndərici qəbul edən təşkilatın (kontragentin) anbarının meneceri tərəfindən istənilən göndərişi qəbul edən qaimə hazırlayır. Lakin daxil olan materiallar qəbul edən təşkilatın anbarına çatdırılır. Əməliyyatlar bu ardıcılıqla baş

verdikdən və bu qaydalara uyğun olaraq sənədləşdirildikdən sonra, bu sənədlər anbar meneceri tərəfindən tərtib edilmiş gündəlik hesabatla birlikdə şirkətin Hesablarına göndərilir. Sazişlər sənədlər üzrə təchizatçı ilə bağlanır.

Bəzən qəbul edən təşkilatın ünvanına çatdırılan materialların alınması zamanı qeyd edilir ki, onlar yollama sənədlərinə, yəni az-çox uyğun gəlmir. Materiallar çatışmadıqda xüsusi komissiya hesabat hazırlamalıdır. Bu qanuna əsasən, şirkət materialın çatışmayan hissəsinin məbləğini tələb etmək hüququna malikdir. Nəticədə, tədarükçüyə çatışmayan detalların ziyanın ödənilməsi iddiası irəli sürülür. Təchizatçı iddianı təmin etmirsə, iqtisadi Arbitraj Məhkəməsinə müraciət edə bilər.

Əgər material əsas vəsaitlərin, ucuz və tez xarab olan əşyaların utilizasiyası nəticəsində müəssisəyə daxil olarsa, bu məqsədlə qəbzın iki nüsxəsi hazırlanır və həmin sənədin materialları anbara verilir. Qəbzın bir surəti materialı təqdim edən tərəflə qalacaq və digər surəti anbar meneceri ilə qalacaq.

Pul hesabı sahibinin əldə etdiyi materiallar (baxış, akt, qəbz) müəssisənin anbarına təsdiqədi sənədlər əsasında daxil olur. Bu materiallar müəssisənin anbarına daxil olmayan təşkilatlar tərəfindən istehsal və təsərrüfat ehtiyacları üçün, artıqların emalı və ya satışı üçün və s.bəzi mövcud qaydalara əsasən, hər bir müəssisənin anbarına materialların gətirilməsi və aparılması barədə həmin sənədləri imzalamağa səlahiyyəti olan şəxslərin əmri, yəni müəssisənin ünvanı rəsmi elan edilməlidir.

Anbarlardan materialların buraxılması tələb, faktura və zabor limit kartları ilə əldə edilə bilər.

Limit-zabor vərəqləri (m-8 və ya M-9 kartının forması) gündəlik istehsal və materialların iqtisadi tələbatına uyğun olaraq hazırlanır. Bu sənədlər satınalma şöbəsi tərəfindən hazırlanıb və materialların istifadəsini məhdudlaşdırmaqda maraqlıdır. Materialın istifadəsinin həddi müəssisə üçün müəyyən edilmiş standartlar və istehsal cədvəli ilə müəyyən edilir.

İki nüsxədə yazılmış limitin götürülməsi kartlarından biri materialın qəbulu şöbəsinə, digəri isə materialın anbarına təqdim olunur. Anbar meneceri kartın hər iki

nüsxəsində buraxılmış materialların miqdarını və limit balansını qeyd edərək mağazanın kartını imzalayır. Ayın sonunda və ya müəyyən edilmiş limit başa çatdıqdan sonra Limit kartı biznes mühasibatlığa verilir.

Əgər əvvəlcədən hazırlanmış daha çox material planlaşdırıldığından və bir materialın digər materialla əvəz edilməsi üçün şərtlər varsa, bu vəziyyətin səbəbləri müəyyən edilir və günahkar tapılır və iddiada yazılır (m-11 forması). Materialın dərc edilməsi üçün icazə direktordan və baş mühəndisdən alınmalıdır. Ərizədə 2 nüsxə var, onlardan biri anbar menecerinin imzası ilə mağazada qalır, digəri isə alıcının imzası ilə anbarda qalır.

Müəssisənin materiallarının buraxılışı (anbarlar və sexlər arasında) işlənilib hazırlanmış materiallara uyğun olaraq sənədləşdirilir (m-13 forması). Qəbz iki nüsxədə, onlardan biri materialı verən tərəf, digəri isə materialı alan şəxs tərəfindən öz imzası ilə saxlanılacaqdır. Qəbz həmçinin hesablaşma əməliyyatlarının aparılması üçün ciddi sənəd sayılır.

Müəssisədə əvvəlcədən müəyyən edilmiş vaxtda və mövcud qaydalara uyğun olaraq hazırlanmış materialların gəlir və xərcləri barədə sənədlər mühasibata göndərilir.

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ KAPİTALA AİD EDİLƏN EHTİYATLARIN UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ ÜSULLARI

3.1. İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən ehtiyatların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması

BMHS-nin məqsədi maliyyə dünyasında sabitliyi və şəffaflığı qorumaqdır. Bu, müəssisələrə və fərdi investirlərə investisiya qoymaq istədikləri şirkətlə tam olaraq nə baş verdiyini görə bildikləri üçün mütəxəssis maliyyə qərarları verməyə imkan verir.

Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları - maliyyə hesabatlarının tərtib edilmə qaydalarını müəyyən edən standartlar toplusudur. 2003-cü ilə qədər standartlar mühasibat uçotunun beynəlxalq standartları adı altında hazırlanmışdır. 2003-cü ildə 1 №-li MHBS təqdim edildi və bütün yeni standartlarda təbii olaraq yeni adı ilə tərtib edilməyə başlandı. MHBS bildiyimiz kimi Mühasibat Uçotu Beynəlxalq Standartları Şurası tərəfindən hazırlanır. MUBSSŞ-nin üzvləri bir neçə ölkədən gəlirlər. Bu heyət əsasən bir sıra auditorlar, maliyyə hesabatlarını hazırlayan şəxslər, maliyyə hesabatlarından istifadə edən istifadəçilər və bir sıra alimlər qrupundan təşkil olunmuşdur. MHBS qurumu (IFRS Foundation) rəsmi olaraq Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları Fondu da adlandırılır. MHBS qurumu mənfəət əldə edilməsi üçün və yaxudda mənfəət vergisi üçün yaradılmamışdır, MUBSSŞ-nin fəaliyyətinə nəzarət etmək məqsədi ilə müstəqil bir orqan olaraq qeyri-kommersiya təşkilatı kimi ABŞ-da yaradılmışdır. MHBS qurumunun öz sənədlərində əks etdirilən başlıca məqsədləri aşağıdakı kimi göstərmək olar :

- Maliyyə hesabatlarının standartlarını beynəlxalq səviyyədə formalaşdırmaq və beləliklə də dünyanın müxtəlif ölkələrində maliyyə hesabatları istifadəçilərinə və dünyanın fərqli kapital bazarında iştirak edən şəxslərə doğru və düzgün iqtisadi qərarlar vermək üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etmək;

- İctimaiyyətin mənafeyini əsas prioritet kimi nəzərdə tutaraq maliyyə hesabatlarında uyğun, ədalətli, sübut oluna bilən, başa düşülə bilən, şəffaf, vaxtlı-vaxtında və müqayisə oluna bilən informasiyanın əks etdirilməsinə nail olmaq;
- Dünyanın müxtəlif ölkələrində yerli standartları hazırlayıb tərtib edən qurumlarla birlikdə çalışaraq həmin ölkələrin milli standartlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması prosesindəki problemləri ortadan götürmək;
- Tərtib edilən beynəlxalq standartların istifadəsini və səmərəli tətbiqini təşviq etmək;

Başlıca məqsədlərə çatmaq üçün nəzərdə tutulanları yerinə yetirərkən mümkün olduğu qədər inkişaf etməkdə olan ölkələrin, həmçinin kiçik və orta ölçülü müəssisələrin maliyyə hesabatlarının xüsusi ehtiyaclarını nəzərə almaq (Бархатов А.И., 2017: стр.587).

MHBS Məsləhət Şurası (əvvəllər Standartlar üzrə Məsləhət Şurası adlandırılıb) əsasən ictimaiyyətlə məsləhətləşmək üçün MUBSSŞ tərəfindən istifadə olunması üçün yaradılan forumdur. Standartların qəbulu prosesində MUBSSŞ-yə MHBS Məsləhət Şurası yardım göstərir. Bu şuranın mühasibat xidməti göstərən şirkətlər, milli standartlar tərtib edən orqanlar, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı kimi beynəlxalq təşkilarlardan ibarət əlliyyə yaxın üzvü vardır. MHBS Məsləhət Şurası və MUBSSŞ arasında il ərzində ən azı üç dəfə görüş keçirilir və Məsləhət şurası cari hesabatların hazırlanması layihələri üzrə şuranın fikir və rəylərini MUBSSŞ-yə bildirir.

MHBS Şərhlər Komitəsinin 2 əsas vəzifəsi var :

1. Yeni yaradılmış maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartını ətraflı şəkildə şərh etmək.
2. MHBS-nın hər hansısa bir standartın tətbiqində mübahisəli vəziyyət yarandığı zaman həmin mübahisəli vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün lazımı təlimatlar nəşr etmək və beləliklə də yaranan bu qeyri-qənaətbəxş və ya mübahisəli vəziyyəti aradan qaldırmaq.

Bütün dünya ölkələrinin maliyyə hesabatları sisteminin inkişaf və harmonizasiyasına MHBS-lər çox böyük bir şəkildə kömək olmuşdur. Bu standartlar sadalayacağımız yollarla istifadə edilir (Пошестник Н.В, 2018: стр.874).

- Milli qanunvericiliyin tələbi kimi
- Beynəlxalq əsas kimi, öz milli qanunvericiliyini inkişaf etdirmək üçün
- Milli qanunvericiliyin bütün və ya bəzi tələbləri kimi
- Şirkətlərin özləri tərəfindən
- Tənzimləyici orqanlar tərəfindən yerli və xarici şirkətlər üçün

Maliyyə hesabatlarını hazırlamağımızın başlıca məqsədi əsasən məntiqi olaraq maliyyə hesabatları məlumatlarına ehtiyacları olan istifadəçilərin tələblərini ödəməkdir, çünki müəssisənin fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumata ehtiyacı olan müxtəlif qrup insanlar mövcuddur (Керимов В., 2015: стр. 487). Əks təqdirdə belə bir sual meydana gəlirki müəssisələr niyə maliyyə hesabatlarını hazırlamalıdırlar?

BMUSŞ 1 №-li maliyyə hesabatlarının təqdimatı adlı MUBS-da belə qeyd edilir :

Maliyyə hesabatlarının məqsədi iqtisadi qərarların qəbul edilməsində geniş istifadəçi auditoriyasını müəssisənin maliyyə vəziyyəti, maliyyə nəticəsi və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında faydalı məlumatla təmin etməkdir hansı ki bu məlumat həmin istifadəçiyə iqtisadi qərarların qəbul edilməsində ona faydalı olsun.

Biz beynəlxalq standartdakı məqsədi başqa bir sözlə ifadə etsək, hər bir müəssisə öz fəaliyyəti ilə bağlı informasiyanı təqdim etməlidir, səbəbi ondan ibarətdir ki həmin müəssisə haqqında informasiya biliklərinə ehtiyacı olan və yaxud maraqlanan müxtəlif insanlar toplusu mövcuddur. İnsanlar toplusu deyərkən bir qədər qeyri müəyyən səslənir. Bu səbəbdəndə biz məsələni aydınlaşdırmaq üçün müəssisənin hesabatı haqqında informasiya ilə maraqlanan fərqli qruplara aid olan insanları nəzərdən keçirməliyik.

Bəs bu hesabatlar ayrı-ayrılıqda niyə hazırlanır ? – Kənar istifadəçilər əsasən investisiyalar qoymaq haqqında qərar vermək üçün məlumat əldə etmək istəyirlər və buna görə də bu istifadəçilər üçün maliyyə uçotu məlumatları hazırlanır (Acar D., Tetik

M, 2017: say.458). Daxili istifadəçilər əsasən müəssisənin idarə edilməsi haqqında qərar vermək üçün məlumat toplayırlarki onlar üçün də idarəetmə uçotu məlumatları tərtib edilir. Bu məlumatlar aşağıdakı məqsədlər üçün lazımdır:

- a) Strategiyanın hazırlanması
- b) İş planının qurulması
- c) Qərarların qəbul edilməsi
- d) Nəzarət edilməsi

Hər bir müəssisənin individual bir hədəfi və ya məqsədi vardır. Bu məqsədə çatmaq üçün isə bir yol planı cızır və buna başqa bir sözlə strategiyada demək olar. Müəssisə hədəfinə uğurlu şəkildə çatması üçün ilk öncə strategiyasını hazırlamalıdır. Strategiya əsasən uzun müddətli bir yol planıdır. Xarici təcrübəyə əsaslanaraq demək olar ki, strategiya əsasən beş il müddətində olur. Bu uzunmüddətli strategik plana çatmaq üçün qısamüddətli taktiki planlar qurulur və bu planlar əsasən bir illik olur (Güçlü, F., 2019: say.368). Planlaşdırmadan sonra nəzarət edilmə gəlir. Əslində planlaşdırma ilə nəzarət bir-birinə bağlıdır. Çünki planlaşdırmasız effektiv nəzarət praktiki olaraq mümkün deyil və həmçinin də nəzarət olmadan planlaşdırma mənasızdır. Və planlaşdırma ilə nəzarət arasında bir hissə var, bu hissə qərarların qəbul edilməsidir.

MHBS qəbul etmiş ölkələrdə həm şirkətlər, həm də investorlar üçün bu sistemdən istifadə etmək faydalıdır, çünki şirkətin iş təcrübəsi şəffaf olduğu təqdirdə investorlar bir şirkətə investisiya yatırma ehtimalı daha yüksəkdir. Bundan əlavə, investisiya dəyəri ümumiyyətlə daha azdır.

Maliyyə hesabatları ən çox bərpa edilə bilən tarixi maya və nominal miqdarda maliyyə kapitalının saxlanması konsepsiyasına əsaslanan mühasibat modelinə uyğun olaraq hazırlanır. Digər modellər və konsepsiyalar iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün faydalı məlumat təmin etmək məqsədinə çatmaq üçün daha uyğun ola bilər, lakin hazırda dəyişikliyin zəruriliyi barədə bir fikir birliyi yoxdur. Bu Konseptual Çərçivə, geniş bir mühasibat modeli və kapital və kapitalın saxlanması konsepsiyalarına tətbiq ediləcək şəkildə hazırlanmışdır.

Bu Konseptual Çərçivə xarici istifadəçilər üçün maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsinin əsasını təşkil edir. Konseptual Çərçivənin məqsədi aşağıdakılardır:

a) İdarə Heyətinə gələcək MHBS-lərin hazırlanmasında və mövcud MHBS-lərin yenidən nəzərdən keçirilməsində kömək etmək;

b) Maliyyə Hesabatlarının təqdimatı ilə əlaqədar qaydaların, mühasibat standartlarının və prosedurlarının uyğunlaşdırılmasında İFRS-in icazə verdiyi alternativ mühasibat müalicəsinin sayını azaltmaq üçün bir çərçivə yaratmaqla İdarə Heyətinə kömək etmək;

c) milli maliyyə hesabat standartlarının hazırlanmasında milli maliyyə hesabat standartları orqanlarına kömək etmək;

d) maliyyə hesabatları hazırlayanlara BMHS-lərin tətbiq edilməsində və hələ müəyyən bir BMHS-nin predmeti olmayan məsələlərin nəzərdən keçirilməsində kömək etmək;

e) maliyyə hesabatlarının BMHS-ə uyğun olub-olmaması barədə rəy formalaşdırılmasında auditorlara kömək etmək;

f) maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinə MHBS-a uyğun olaraq hazırlanan maliyyə hesabatlarındakı məlumatların şərh edilməsində kömək etmək;

g) BMUS-un işi ilə maraqlananlara İdarə Heyətinin MHBS yazmağa yanaşması barədə məlumat vermək.

Gələcəkdə MHBS-lərin hazırlanması və mövcud MHBS-lərin yenidən nəzərdən keçirilməsi üçün konseptual bir çərçivə olaraq, Konseptual Çərçivə ilə MHBS arasında ziddiyyətlərin olduğu zamanların sayı zamanla azalacaqdır.

Konseptual çərçivə, Şuranın onlarla iş təcrübəsinə əsasən vaxtaşırı nəzərdən keçiriləcəkdir.

Bununla birlikdə, Şura, xüsusən ayrı-ayrı dövlətlərin müvafiq orqanlarının öz məqsədləri üçün fərqli və ya əlavə maliyyə hesabatı tələbləri irəli sürə biləcəyini qəbul edir. Bununla birlikdə, bu tələblər, digər istifadəçilərin ehtiyaclarına cavab verməyincə, digər istifadəçilərə açıqlanan maliyyə hesabatlarında əks

olunmamalıdır. Xidmət təşkilatının fəaliyyətinə nəzarət sistemində bazar infrastrukturunun bir elementi kimi audit nəzarəti xüsusi yer tutur. Hal-hazırda xidmət təşkilatının qanuni olaraq hesabatlarını yoxlamaq məcburiyyətindədirlər, bu məlumatlar xidmət təşkilatının, mövcud və ya potensial müştərilərlə, qarşı tərəflərlə, investorlarla əməkdaşlığa başlamaq və ya davam etdirmək barədə qərar qəbul etmək üçün əsasdır.

Xarici xidmət təşkilatının təftişi, bir xidmət təşkilatının maliyyə hesabatlarının müstəqil bir müayinəsi olaraq, ilk növbədə səhmdarlarının mənafeyi baxımından həyata keçirilir. Bununla birlikdə, sözdə agentlərin çevrəsini yalnız xidmət təşkilatının səhmdarları ilə məhdudlaşdırmaq tamamilə doğru deyil. Xidmət təşkilatının işinin spesifikliyi borc kapitalının geniş cəlb edilməsi olduğundan, bizim fikrimizcə, audit xidmətlərinə tələb xidmət təşkilatının həm real, həm də potensial səhmdarları və kreditorları tərəfindən formalaşır. Hər şeydən əvvəl, xidmət təşkilatının fəaliyyətinin nəticələri haqqında məlumat, sözdə tərəfdaş qruplarının bir hissəsi olan istifadəçilər üçün maraqlıdır, yəni birbaşa xidmət təşkilatının maliyyə fəaliyyətində iştirak edir, bu fəaliyyətlərə töhfə verir və maraqlarına əsaslanaraq alınan məlumatları təhlil edir. Hesabat maraqlı tərəfləri olan bir çox hədəf qrupu üçün - həqiqi və potensial müştərilər, tərəflər, səhmdarlar - xidmət təşkilatının effektivliyi son maliyyə nəticələrində - mənfəət və zərər, gəlir və xərclərdə ifadə olunur. Eyni zamanda, xidmət təşkilatının etibarlılığı kimi bir kateqoriyanın əhəmiyyəti qiymətləndirilmir, bununla yanaşı xidmət təşkilatının likvidliyi və kapital adekvatlığı həm xidmət təşkilatının menecerlərinin, həm də xidmət təşkilatının nəzarəti orqanlarının daimi mənafehinə aiddir. Beləliklə, xidmət təşkilatının fəaliyyətinin maliyyə nəticələri xidmət təşkilatının fəaliyyətinin səmərəliliyini ifadə edir və bu səbəbdən məcburi yoxlama obyektinə çevrilir. Həm xidmət təşkilatının etibarlılığı, həm də xidmət təşkilatının likvidliyi və kapital adekvatlığı həm xidmət təşkilatının rəhbərlərinin, həm də xidmət təşkilatının orqanlarının daimi mənafehi sahəsindədir. Beləliklə, xidmət təşkilatının fəaliyyətinin maliyyə nəticələri xidmət təşkilatının fəaliyyətinin effektivliyini ifadə

edir və bu səbəbdən məcburi yoxlama obyektinə çevrilir. Beləliklə, xidmət təşkilatının fəaliyyətinin maliyyə nəticələri xidmət təşkilatının fəaliyyətinin səmərəliliyini ifadə edir və bu səbəbdən məcburi bir yoxlama obyektidir. Xidmət təşkilatının fəaliyyətinin maliyyə nəticələri bir sıra xarici və daxili amillərin əksidir və bu səbəbdən iqtisadi göstəricilər sistemindən istifadə etməklə öyrənilməlidir. Xidmət təşkilatının maliyyə fəaliyyətinin göstəriciləri sisteminin əsas məqsədi xidmət təşkilatlarının fəaliyyətini hərtərəfli, hərtərəfli qiymətləndirməkdir ki, bu da onlarda gedən prosesləri adekvat şəkildə əks etdirir. Xidmət təşkilatının fəaliyyəti və dolayısı ilə xidmət təşkilatlarının mühasibat və hesabat tələbləri digər kommersiya şirkətləri üçün tələblərdən fərqlənir. Bu baxımdan xidmət təşkilatının fəaliyyətinin maliyyə göstəriciləri gəlir, xərc və mənfəət (zərər) dir. Gəlirlərin, xərclərin, eləcə də xidmət təşkilatının mənfəətinin formalaşdırılması metodologiyası xidmət təşkilatları tərəfindən hazırlanan hesabat maddələrinin tərkibi və məzmunu ilə müəyyən edilir. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartına (BMHS) Xidmət təşkilatının və oxşar maliyyə qurumlarının maliyyə hesabatlarında açıqlamalara uyğun olaraq, aşağıdakı maddələr minimum olaraq xidmət təşkilatlarının mənfəət və zərər hesabatına daxil edilməlidir (Novruzov V.T. 2013: s.123).

- faiz və oxşar gəlir;
- faiz və oxşar xərclər;
- dividend şəklində gəlir;
- komissiya və rüsum şəklində gəlir;
- komissiya və rüsumların ödənilməsi xərcləri;
- kommersiya kağızındakı zərər çıxılmaqla mənfəət;
- valyuta əməliyyatlarından zərər çıxılmaqla mənfəət;
- digər əməliyyat gəlirləri;
- kreditlər və avanslar üzrə zərər;
- ümumi inzibati xərclər;
- digər əməliyyat xərcləri.

Beləliklə, BMHS 30-a uyğun olaraq və ya ona əsaslanan milli standartta uyğun hazırlanmış “Mənfəət və zərər haqqında hesabat” forması xidmət təşkilatının maliyyə nəticələrinin göstəricilərinin formalaşdırılması üçün iqtisadi bir modeldir. Alınan gəlir qruplarını, mənbələrinə görə təsnifləşdirilən və müvafiq xərc qruplarının əlaqələndirilməsi prinsipləri əsasında qurulur.

Maliyyə hesabatlarının BMHS-yə uyğun olaraq çevrilməsinin əsas mərhələləri:

- Mühasibat siyasətinin hazırlanması;
- Funksional və təqdimat valyutasının seçilməsi;
- İlkin qalıqların hesablanması;
- Transformasiya modelinin hazırlanması;
- Mühasibat uçotuna daxil olan törəmə, asılı, ortaq və birgə müəssisələrin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə şirkətin korporativ strukturunun qiymətləndirilməsi;
- Şirkət işinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və transformasiya düzəlişlərini hesablamaq üçün lazım olan məlumatları toplamaq;
- Maliyyə hesabatlarının BMHS-ə uyğun olaraq milli standartlara uyğun yenidən qurulması və yenidən təsnifləşdirilməsi.

Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları üzrə Komitə (The International Accounting Standards Committee) 29 iyun 1973-cü ildə Avstraliyada toplanmış bir sıra ölkələrin (Avstraliya, Kanada, Fransa, Almaniya, Yaponiya, Meksika, Niderland, Birləşmiş Krallıq və İrlandiya, həmçinin Amerika Birləşmiş Ştatları) peşəkar mühasibat uçotu qurumlarının razılığı əsasında yaradılmışdır. Bu Komitəni maliyyələşdirən əlavə peşəkar mühasibat uçotu qurumları növbəti illərdə həmin Komitəyə üzv olmuşdur.

Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları üzrə Komitə 1977-ci ildə yaradılan Mühasiblərin Beynəlxalq Federasiyası ilə sıx əməkdaşlıq edir. Onların arasında əməkdaşlıq haqqında birgə saziş imzalanmışdır. Lakin bu Komitə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının hazırlanılması və dərc olunması məsələlərində tam muxtariyyət hüququna malik idi. (E.O. Cəfərov. və.b.2011).

Mühasibat uçotu sektorunda standartlaşdırmanın mühümlüyü problemi artıq diskussiya hədəfi olmadığından ötrü sözügedən Komitə tərəfindən dərc olunmuş bazar münasibətlərinin tələbatını əks etdirən Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları istifadəçilərə çatdırılması ilə inkişaf etmiş ölkələrdə surətlə yayılmağa başlamışdır.

Standartlaşmanın tələblərinə əsasən maliyyə informasiyası vahid qaydada başa düşülməli, icmallaşdırılmalı və təqdim edilməlidir. Bu məlumatın etibarlı və başlıca mənbəyi kimi qalmağa davam edən maliyyə hesabatları və mühasibat uçotu yolu ilə gerçəkləşdirilir (Cəfərov E.O., 2004: s. 9).

Qeyd edilənlər 2003-cü ildən başlayaraq, respublikamızda mühasinat uçotu sahəsində islahatların aparılması nəticəsində öz əksini tapmış və nəticədə Mühasibat uçotu haqqında Qanun 02 sentyabr 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Bu Qanunun 2.1.9 maddəsinə uyğun olaraq kredit təşkilatları ictimai əhəmiyyətli qurumlara aid edilmiş və müvafiq olaraq onlar həmin Qanunun 8.1 maddəsində göstərilən tələblərə görə Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında maliyyə hesabatlarını tərtib etməlidir.

Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları üzrə Komitə tərəfindən qəbul olunmuş Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları bu Qanunun 4.3.1.-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi müəyyən olunmuş prosedur qaydalarına əsasən Azərbaycan dilinə tərcüməsini təşkil etməklə həmin tərcümələrin Azərbaycan dilində rəsmi mətnləri kimi dərc olunmasını təmin edir.

Konseptual Əsaslar, danışılan standartların və onlarla təyin edilmiş prosedurların istifadəsi, həmçinin fərqli-fərqli ölkələrdə mühasibat uçotunu tənzimləyən uyğun milli qaydalarının bu Standartların istəklərinə uyğunlaşdırılması hədəfi ilə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları Komitəsi (MUBSK) təsis olunmuşdur.

Bununla əlaqədar hökumətlər Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının Konseptual Əsaslarla təyin edilmiş yaxınlaşmalara zidd olmayan öz hədəflərindən ötrü əlavə və ya müxtəlif tələblər təyin edə bilər.

Yarandığı gündən IAS-2 (Beynəlxalq Mühasibat Standartı) inkişafı, işin xarakterindən asılı olmayaraq maliyyə hesabatında ehtiyat dəyərinin standart hesabatlanmasını təmin edir.

IAS-2 ehtiyatizasiyanın dövrü maliyyə hesabatlarında göstərilən məbləğinin ayrıca ehtiyat maddələrinin və ya oxşar maddələr qruplarının maya dəyərinin və xalis satış dəyərinin cəmi olmasını tələb edir. Bu standart, həmçinin xərcləri gəlirlə uyğunlaşdırmağın zəruriliyini vurğulayır və digər standartlar kimi, ehtiyatizasiyanın qiymətləndirmə metodlarının açıqlanmasını yaxşılaşdırmaqla gəlirlərin ölçülməsində daha böyük vahidliyə nail olmağı hədəfləyir.

IAS-2, ehtiyatların bir maddə üzrə maya dəyəri və xalis satış dəyərinin ən aşağı səviyyədə ölçülməsini tələb edir.

Ehtiyatların maya dəyəri:

- Ticari endirimləri və güzəştləri nəzərə alaraq satınalma xərcləri (məsələn, alış qiyməti, idxal rüsumları, nəqliyyat və idarəetmə xərcləri)
- Hazır məhsula konversiya xərcləri (məsələn, əmək və istehsal xərcləri)
- Qeyri-təbii israf, saxlama, idarəetmə və satış xərcləri istisna olmaqla, ehtiyatların indiki məkana və vəziyyətə gətirilməsi zamanı digər xərclər.

Ehtiyatların dəyəri, standart maya dəyəri metodundan (normal əməliyyat fəaliyyətinə görə hesablanmış ehtiyatların dəyəri) və ya pərakəndə satış ehtiyat metodundan (satış dəyərinin müvafiq ümumi marja ilə azaldılması əsasında hesablanmış ehtiyatların dəyəri) təxminiləşdirilə bilər.

Cədvəl 11: IAS-2 (Beynəlxalq Mühasibat Standartı) inkişafı

Tarix	IAS-2 – də İnkişaf
sentyabr 1974	E2 Ekspozisiya Layihəsi və Qiymət Sistemi kontekstində ehtiyatların təqdim edilməsi

oktyabr 1975	IAS 2, Tarixi Qiymət Sistemi kontekstində ehtiyatların qiymətləndirilməsi və təqdim edilməsi
avqust 1991	Ekspozisiya layihəsi E38 ehtiyatlar
dekabr 1993	IAS 2 (1993) İnterlarlar (E32 əsasında 'Maliyyə Hesabatlarının Müqayisəsi' layihəsinin bir hissəsi kimi yenidən işlənmişdir)
1 yanvar 1995	IAS 2 –nin qüvvəyə minmə tarixi (1993)
dekabr 1997	Daimi Şərhlər Komitəsi, İnterlarlar üçün SIC-1-ə Uyğunluq-Fərqli Xərc Düsturları verdi.
1999 və 2000	IAS-2-a məhdud dəyişikliklər edildi
April 2001	Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Şurası (IASB), əvvəlki Konstitusiyalara uyğun olaraq verilmiş bütün standartlar və şərtlərin, düzəliş və ya ləğv olunmayana qədər tətbiq edilməsini davam etdirdi.
18 dekabr 2003	IASB tərəfindən verilmiş IAS-2-in yenidən işlənmiş versiyası
1 yanvar 2005	IAS -2-in qüvvəyə minmə tarixi (2003-cü ildə yenidən işlənmişdir)
noyabr 2006	IAS 2-yə İFRS 8 Əməliyyat seqmentləri tərəfindən düzəliş edildi

Mənbə: Шигаев А.И. (2015) Актуальный учет и использование его данных для управления, s.185

Adətən biri digərini əvəz edə bilməyən malların və xüsusi layihələrə görə istehsal olunan və ayrılmış malların və ya xidmətlərin dəyəri onların fərdi xərclərinin müəyyənləşdirilməsindən istifadə etməklə təyin edilir.

Ehtiyatlar ümumiyyətlə maddə üzrə xalis satıla bilən dəyər maddəsinə yazılır. Ancaq bəzi hallarda oxşar və ya əlaqəli əşyaları qruplaşdırmaq daha məqsədəuyğun olur.

Satışa qoyulan xalis dəyərin qiymətləndirilmələri, ehtiyatların reallaşdırılması gözlənilməli məbləğin qiymətləndirildiyi anda ən etibarlı sübutlara əsaslanır. Bu qiymətləndirmələrdə ehtiyatın hansı məqsədlə aparıldığı da nəzərə alınır.

Ehtiyatların istehsalında istifadə üçün saxlanılan materiallar və digər təchizatlar, daxil olacağı hazır məhsulların maya dəyərində və ya maya dəyərindən yuxarı satılması gözlənilməli təqdirdə maya dəyərindən aşağı yazılır.

Hər sonrakı dövrdə yeni qiymətləndirmə xalis satış dəyəri ilə aparılır. Əvvəllər ehtiyatların maya dəyərindən aşağı olmasına səbəb olan hallar mövcud olmadıqda və ya dəyişən iqtisadi vəziyyət səbəbindən xalis satış dəyərinin artmasına

dair aydın sübutlar olduqda, yazılan məbləğ elə ləğv edilir ki, yeni balans dəyəri, maya dəyərindən və yenidən baxılmış xalis satış dəyərindən aşağı olsun.

İnventar uçotunun əsası dəyərdir. Bu sadə konsepsiya tez-tez müəyyən fiziki vahidlərin şirkətin faktiki dəyərinə uyğun gəlməməsi ilə mürəkkəbləşir. ABŞ GAAP, ehtiyatların dəyərini ölçmək üçün bir çox metoddan (məsələn, pərakəndə üsul) istifadə etməyə imkan verir. Üç əsas və ən məşhur Metod: 1) ilk daxili, ilk nəticə (FIFO), 2) son daxili, ilk nəticə (LIFO) və ağırlıqlı orta dəyər.

Qeyri-müəyyənlik halında, praktiki yanaşma aktivləri və xalis mənfəəti yenidən qiymətləndirməmək cəhdidir. Mühafizəkarlıq Mühəsibat uçotu Prinsipi deyil, lakin bir çox praktiki mühasiblərin istifadə etdiyi mühafizəkarlıq gözlənilən zərərləri qeyd etməkdən və mənfəət əldə olunana qədər onları təxirə salmaqdan ibarətdir. Mühafizəkar yanaşma LCM qaydasının formalaşdırılmasına tətbiq edilmişdir.

LCM, potensial itkilərin siqnalizasiyası və baş verməyincə, mənfəətin təxirə salınması ilə "Təhlükəsizlik klapan" kimi konservativ fəaliyyət göstərir. İFRS sifariş qaydaları ABŞ GAAP sifariş qaydalarından daha az konservativdir. Dörd əhəmiyyətli fərqlər ABŞ GAAP-ı İFRS-dən ayırır. Birincisi, İFRS FIFO metodlarından və orta çəkili dəyərlərdən istifadə etməyə icazə verir, lakin LIFO-nun istifadəsinə icazə vermir. İkincisi, İFRS xalis dəyərin və ya satılan dəyərin ən kiçik payını tətbiq edir. Üçüncüsü, tarixi "dəyəri" ehtiyat saxlanılır olan bütün dövr ərzində ən aşağı dəyəri və ya xalis satış dəyəri tətbiq etmək üçün istifadə olunur. Dördüncüsü, satış qiymətləri artdıqca yazılı azalma ləğv edilir. Lakin, istənilən vaxt satılan ehtiyatların miqdarı və dəyəri çox fərqlənə bilər. İFRS-dən fərqli olaraq, defoltların geri qaytarılmasına icazə verilmir.

Ehtiyatların qiymətləndirmə üsulları çox olsa da, müəssisələr, hansı ölkənin mühəsibat sistemi olmasından və ya IAS - 2-dən asılı olmayaraq ehtiyat, eks-fabrik baxımından qiymət metodu seçimi ilə məhdudlaşır.

Digər metodlarla müqayisədə FIFO metodu əksər müəssisələr üçün faktiki məhsul axınına yaxındır. Buna görə FIFO metodu müəssisələrdə ehtiyatın idarə

edilməsinə fayda verən və ehtiyat balansını bazar dəyərində yaxınlaşdıran faktiki ehtiyat axını üçün daha uyğundur. Lakin FIFO metodunun istifadəsi, Həqiqi Orta metodun istiadəsindən qat-qat azdır.

Cədvəl 12: Kapitala aid edilən ehtiyatların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması

Ölkə	FIFO	Çəkili ölçmə	orta	İki metodun birləşməsi	Cəmi
Avstraliya	6	9		2	17
Britaniya	10	11		2	23
Çin	1	25		1	27
Fransa	5	15		7	27
Almaniya	4	10		2	16
İtaliya	1	7		0	8
Yeni Zelandiya	9	6		1	16
İsveç	7	0		0	7
İsveçrə	3	5		1	9
İspaniya	0	3		1	4
Digər Avropa Ölkələri	13	10		2	25
Ümumi Say	59	101		19	179

Mənbə: Chuanqi, 2020, Mühəsibat Uçotu Prinsiplərinin qlobal yaxınlaşmasının mədəni əsasları üzrə tədqiqat

Aşağıdakı cədvəl, 2019-cu ildə müxtəlif ölkələrin sadalanan müəssisələrinin buraxılmış ehtiyatların qiymətləndirmə metodları seçimlərinin bölgüsünü göstərir. Cədvəldən görürük ki, buraxılmış ehtiyatların qiymətləndirmə metodlarının seçimlərində Çəkili Orta ölçmə metodunun seçilməsinin sayı, FIFO metodunun seçim sayından daha çoxdur.

Beləliklə, bu tədqiqat işi, Gilan Holding istehsal təşkilatı tərəfindən istifadə edilən müxtəlif ehtiyat qiymətləndirmə üsullarını anlamaqda bir addımdır, eyni zamanda maliyyə hesabatı məqsədli istehsal sənayesi üçün ehtiyat qiymətləndirmə metodlarının seçilməsi və qəbul edilməsinin zəruriliyini vurğulayır..

Uzun müddətdir mühəsibat peşəsi, ehtiyatların qiymətləndirilməsində vahid qaydada istifadə ediləcək hər hansı bir xüsusi texnikanı ortaya çıxara bilmir.

Bununla birlikdə, hər bir qurum və ya təşkilat müəyyən qiymətləndirmə metodlarının istifadəsinə uyğundur, lakin bəzi şirkətlər hər hansı digər tövsiyə olunan metodu deyil, üstünlüyü təmin edən metodu tətbiq edirlər. İstehsal sənayesi

tərəfindən ehtiyat qiymətləndirməsinin aparılmasında qanuni konsensusa uyğunluq metodunun əldə edilməsində problem davam etmişdir. Beləliklə, tədqiqat, BMHS-a (IAS-2) uyğun olaraq Banqladeşdə müxtəlif istehsal sənayelərinin qəbul etdiyi ehtiyat qiymətləndirmə metodlarını başa düşmək üçün bir addıma çevrilib.

İstehsal təşkilatları arasında uyğunluq testi edildiyi təqdirdə, bu təşkilatların arasında son 5 ilinin üç ilində ehtiyat qiymətləndirmə üsullarını dəyişməyənlərini IAS-2 -yə uyğun hesab edirik və ehtiyat qiymətləndirmə üsullarını tez-tez dəyişdirənləri isə namünasib hesab edirik.

Hipotezanın inkişafı:

Sıfır Hipoteza (H0): Burada istehsal təşkilatlarında IAS-2 ilə heç bir uyğunluq yoxdur

Alternativ Hipoteza (H1): Burada istehsal təşkilatlarında IAS-2 ilə uyğunluq var

6. Məlumatların təhlili və tapıntılar

İnventarizasiyanın qiymətləndirilməsində IAS-2-nin tətbiqi sənayedən sənaye sahəsinə qədər fərqlənir, istehsal sənayesi ehtiyatı xammal, WIP, hazır maldan, ehtiyatın qiymətləndirilməsi isə xammal, WIP və hazır məhsuldan ibarətdir:

Xammal və WIP-in dəyərləndirilməsi:

Cədvəldən görünür ki, istehsal təşkilatları tərəfindən xammalın qiymətləndirilməsində və işlərin davam etdirilməsində (İİP) müxtəlif ehtiyat qiymətləndirmə metodlarından istifadə olunur. Cədvəldən aydın olur ki, müxtəlif sənaye sahələrinin istehsal prosesində müxtəlif xammal növləri istifadə edildiyi üçün bu xüsusiyyətlər ehtiyat qiymətləndirmə texnikasının seçilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və bir sənayedən digərinə xeyli fərqlənir. Cədvəldən də məlum olur ki, istehsal sənayesinin bir çox hissəsi xammalın və WIP-nin qiymətləndirilməsi üçün orta çəkili qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmişdir. Toxuculuq sənayesində təxminən 53.3% təşkilat orta çəkili maliyyələşdirmədən, 40.0% təşkilat xalis satış dəyərindən istifadə etdi, eyni zamanda qida sənayesində

44.4% təşkilat orta çəkili xərc istifadə etdi; 44.4% təşkilat xalis satış dəyərindən istifadə etdi.(Əlavə 1)

Yuxarıda göstərilənlərdən də aydın görünür ki, Şəkil 1 müxtəlif istehsal sənayesi tərəfindən xammalın və işin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan müxtəlif ehtiyat qiymətləndirmə metodlarını nümayiş etdirir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, orta hesablanmış qiymətləndirmə metodundan (48.30%) istifadə edən təşkilatların çoxu, ümumi istehsal təşkilatının 30% -i maliyyə hesabatında ehtiyatın qiymətləndirilməsi üçün LCM / xalis satış dəyərindən istifadə etmişdir. Həm də müəyyən edilmişdir ki, istehsal təşkilatlarının 12% -i ehtiyatizasiyasını (xammal və WIP) maya dəyəri prinsiplərinə əsasən qiymətləndirir, yalnız 2% istehsal təşkilatı maliyyə hesabatlarında ehtiyat qiymətləndirmə metodlarını açıqlamır.

İstehsal sənayesində hazır məhsulların ehtiyatların ümumi ehtiyat dəyərinin əhəmiyyətli hissəsindən ibarətdir. Hazır məhsul ehtiyatizasiyasının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, hər bir istehsal təşkilatı hazır məhsul ehtiyatlarının qiymətləndirilməsinə diqqətini yönəltməlidir. (Əlavə 2)

Yuxarıdakı Cədvəldən aydın olur ki, hazır məhsulların ehtiyat qiymətləndirilməsi zamanı bir çox istehsal müəssisələri LCM / xalis satış dəyəri metodlarını başqalarından çox nəzərə alırlar. Tədqiqatdan məlum oldu ki, 09 istehsal sənayesindən 06 istehsal sənayesi, Aşağı Qiymət və ya Bazar Dəyəri (LCM) / xalis satış dəyərinin geniş yayılmış ehtiyat qiymətləndirmə üsullarını tətbiq etməklə IAS-2-yə 100% uyğunluğu göstərir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, ümumi istehsal sənayesinin 85% -i hazır məhsul ehtiyatlarının qiymətləndirilməsində aşağı qiymət və ya bazar (LCM) / xalis satış dəyəri metodundan istifadə etmişdir. LCM, IAS-2-yə uyğun olaraq maliyyə hesabatı məqsədi ilə geniş qəbul edilsə də, bu tədqiqatda ümumi istehsal sənayesinin təxminən 15% -i fərqli ehtiyatizasiya qiymətləndirmə metodlarından istifadə edir. İstehsal təşkilatlarının 1,70% -inin ehtiyat qiymətləndirmə üsullarını göstərmədiyi aşkar edilmişdir.

Hipoteza testi:

İstehsal təşkilatlarında IAS-2-yə uyğunluq və uyğunsuzluq arasındakı münasibətlərin qurulması üçün hipoteza testi əhəmiyyətli 5% nəzərə alınmaqla aparıldı. Cədvəl - 03 test nəticələri göstərir ki, mühasibat uçotunun qiymətləndirilməsində istehsal təşkilatında IAS-2-nin uyğunluğu arasında ciddi əlaqələr mövcuddur.

Cədvəl 13: 03: Bir Nümunə Testi

	Test Value = 0					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Əsas fərq	95% fərq arası interval	
					Aşağı	Yuxarı
Uyğunluq və ya uyğunsuzluq	42.179	59	.000	1.867	1.78&	1.96

Mənbə: Müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Yuxarıda göstərilənlərdən göründüyü kimi, t-dəyəri (42.176) sınaq dəyərinin 5% səviyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir ki, bu da Banqladеш istehsal təşkilatlarının maliyyə hesabatı məqsədləri üçün ehtiyat qiymətləndirmələri ilə əlaqədar IAS-2-nin tam uyğunluğunu göstərir.

3.2. İstehsal müəssisələrində kapitala aid edilən ehtiyatların uçotunun təkmilləşdirilməsi metodikası

İnventarlaşdırma idarəetməsinin səmərəliliyi, xüsusən böyük maddi sərvət axınlarının cəmləşdiyi müəssisələrdə böyük əhəmiyyətə malikdir. Bazar şəraitində fəaliyyət göstərmək müəssisə və təşkilatların anbarlarında ehtiyatların uçotunun təşkili üçün yeniliklərin işlənib hazırlanmasını tələb edir. Bu, fəaliyyətin ən təsirli nəticələrini əldə etmək üçün istehsal müəssisələrinin anbarlarında ehtiyatların uçotunun təşkilini təkmilləşdirmək üçün təkliflərin həyata keçirilməsinin zəruriliyini əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Müəssisədə ehtiyat uçotunun düzgün təşkili üçün ilk növbədə bir sıra suallara cavab vermək lazımdır: - səhmlərin harada, nə vaxt, nə qədər və nə qədər alındığı, çatdırılma proqramlarının necə həyata keçirildiyi; - kimə, nə vaxt və nə qədər səhm buraxıldı; - istehsal istehlakı proqramının necə həyata keçirildiyi; - müəyyən növ səhmlər üçün balans nədir və müəyyən edilmiş hədlərə necə əməl olunur və s. Ehtiyatların uçotunun düzgün təşkili üçün zəruri şərtlər bunlardır:

- anbarların rəşional təşkili;
- ehtiyatların nomenklaturasının hazırlanması;
- istehsal ehtiyatlarının uçotu üçün təlimatların mövcudluğu;
- ehtiyatların düzgün qruplaşdırılması (təsnifatı);
- ehtiyatların istehlakı üçün normaların hazırlanması.

İstehsal üçün fasiləsiz tədarükün, yerləşdirmənin, saxlamağın və buraxmağın təşkili üçün rəşional olaraq təşkil edilmiş anbar təsərrüfatı vacib rol oynayır, çünki bir müəssisə və ya təşkilatın fəaliyyətində hər zaman dərəcələrin tam koordinasiyasına nail olmaq mümkün deyil. maddi ehtiyatların təchizatı, hazır məhsulların istehsalı və satışı dərəcələri.

Anbarın əsas funksiyaları:

- istehsal prosesinin davamlılığı üçün kifayət olan həcmdə və nomenklaturada maddi ehtiyatların toplanması;
- materialların düzgün saxlanması və uçotu;
- emalatxanaların və bölmələrin istehsal ehtiyatları ilə sistemətik və fasiləsiz təchizatı;
- birbaşa istehlak üçün materialların hazırlanması;
- nəzarətin həyata keçirilməsi, ehtiyatların çeşidlənməsi ilə əlaqəli bir sıra əməliyyatların həyata keçirilməsi.

Şirkət anbarlarında istehsal ehtiyatlarının uçotu cədvəl 1-də göstərilən bir neçə metoddur. Ehtiyatların analitik uçotu, nomenklatura-qiymət etiketinə əsasən texniki ehtiyat qrupları tərəfindən kartotekada yerləşdirilən anbar uçot kartlarından istifadə edilərək anbarlarda aparılır. Analitik hesablar material qrupları, saxlama yerləri,

maddi cəhətdən məsul şəxslər, sintetik mühasibat hesabları və subhesablar üzrə qruplaşdırılır. Analitik hesablar haqqında məlumatlar balans hesabatlarında ümumiləşdirilir. Analitik hesablar ehtiyatların saxlanması və hərəkətinə, qiymətləndirilməsinə, anbar uçotu məlumatları ilə müqayisə olunmasına, habelə ehtiyatların ümumiləşdirilməsinə nəzarət etmək üçün istifadə olunur.

Cədvəl 14: Müəssisənin anbarlarındakı ehtiyatların uçotu metodları

Mühasibat seçimi	Seçim məzmunu
Müxtəlifdir	İlkin sənədlərə əsaslanan hər bir səhm növü üçün analitik bir mühasibat kartı açılır, burada natura və pul şəklində uçota alınır. Analitik uçotun dövriyyə hesabatları hesabat dövrünün sonunda tərtib olunur. Anbar mühasibat kartlarının məlumatlarına əsasən, qalıqlar və dövriyyələr müqayisə olunur.
Ziyafət	İlkin sənədlər fond nömrələrinə görə qruplaşdırılır və hesabat dövrünün sonunda nömrələrin hər biri üçün yekun məlumatlar dövriyyə siyahılarına daxil edilir. Dövriyyə və rəqələri hər bir anbar və hər hesab üçün eyni və pul şəklində tərtib olunur
Balans (əməliyyat və mühasibat)	Balans uçotu metodu anbar mühasibat kartlarının analitik uçot registrlərinin istifadəsinə əsaslanır. Mühasibat işçisi hər gün (həftədə, hər 10 gündə bir dəfə) anbarda materialların qəbulu və istehlakı ilə bağlı qeydlərin düzgünlüyünü yoxlayır və ehtiyat kartındakı qalığı mühasibin şəxsi imzası ilə və hər birində təsdiqləyir. ayın günü, hər bir səhm nömrəsi üçün qalıq ehtiyat balansına köçürülür (xərc dövriyyəsi və səhmlərin daxilolmaları ayrılmadan). Bəyanatın məlumatlarına əsasən, kompozisiya üçün cəmi göstərilir.

Mənbə: Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Anbar mühasibatlığında kompüter avadanlığı istifadə edilərkən mühasibat uçotu xeyli dərəcədə sadələşdirilmişdir. Bu vəziyyətdə bütün daxil olan və çıxan sənədlər gündəlik və ya anbarlardan gəldikdə işlənir. İstehsalda rəhbərliyin ehtiyacları üçün məlumat vermək üçün müəssisənin ehtiyaclarına cavab verəcək ehtiyatların mövcudluğunu və hərəkətini qeyd etmək üçün bir metodologiya və 5/01 "Ehtiyatların uçotu" Mühasibat Uçotu hazırlamaq vacibdir.

Elm və praktika tərəfindən hazırlanmış ehtiyatların uçotunun əvvəllər mövcud olan metodları son illər ərzində müəyyən dərəcədə aktuallığını itirmiş və əsasən sözdə firma (planlı) şəraitində əl əməyi sistemində yönəldilmişdir. dövlət tərəfindən

tənzimlənən qiymətlər [5, s. 170]. Buna görə də, bu gün bütün bunlar mühasibat uçotunun ən vacib və çox əmək tələb edən sahələrindən biri olan ehtiyatların mövcudluğu və hərəkəti ilə bağlı analitik uçotun təşkili və aparılması metodlarına yaxşılaşdırma və yeni yanaşmalar tələb edir. İstehsal ehtiyatlarının kəmiyyət analitik uçotunun aparılmasının əhəmiyyəti və zəhməti, onların əhəmiyyətli keyfiyyət göstəriciləri eyni əməliyyatların təkrarlanmasını aradan qaldırmaq üçün ehtiyatların uçotunun daha rəşional metodlarının axtarılmasını zəruri etdi. Əməliyyat uçotunun bir növü, ehtiyatlarının uçotunun növləri, qrupları və alt qrupları kontekstində aparıldığı əməliyyat-qrup analitik üsulu adlanır. Materialları qrup şəklində hesablamaq üçün qrupa 100-dən çox ad daxil etməsi məsləhətdir ki, bu da mümkün səhvlərin müəyyənləşdirilməsi prosesini xeyli asanlaşdırır və sürətləndirir [6, s. 63]. Ehtiyatların uçotunun əməliyyat uçotu metodunun səmərəliliyinin artırılması üçün, qruplardakı ehtiyatların sayının yüz maddəni keçməməsi üçün qruplarını bir neçə alt qrupa ayırmaq məsləhətdir, bu da ehtiyatların həcminə nəzarət etməyə imkan verəcəkdir. hərəkətlərini qeyd etmək və yoxlamaq. Buna hər ay göndərmə vərəqələrinin tərtib edilməsi, toplama kartlarının məhdudlaşdırılması, materialların xaricə buraxılması üçün hesab-fakturanın və hər bir alt ehtiyat qrupu üçün ehtiyatların qəbulu və atılması barədə məlumatların verilməsi təmin edilə bilər ki, bu da mümkün səhvlərin müəyyənləşdirilməsinin səmərəliliyini artırır. anbar və mühasibat. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, avtomatlaşdırılmış mühasibat hesabı ilə, program həm məlumat qrupları, həm alt qrupları, həm də hər hansı bir dövr üçün ayrı-ayrı növlərinə və qiymətlərinə görə analitik bir kontekstdə məlumat məlumatlarını asanlıqla formalaşdırmağa imkan verir.

Əksər müəssisələrin anbar idarəetməsi kifayət qədər mürəkkəbdir və istehsal ehtiyatlarını hərəkətə gətirmək, saxlamaq (raflar, qaldırma və daşıma, çəki, ölçmə və s.) Üçün xüsusi qurğular və avadanlıqlar olan anbar şəbəkəsindən ibarətdir. Hal-hazırda bir çox təşkilat anbar təsərrüfatlarının müxtəlif mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma vasitələrindən istifadə edərək anbar təsərrüfatını yaxşılaşdırmaq

üçün bir qayda olaraq kompüterlərdən istifadə edərək anbarların texnoloji prosesləri üçün avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri tətbiq olunur.

Müəssisələr və təşkilatlar mükəmməl bir ehtiyat idarəetmə sistemində ehtiyac duyurlar, idarəetmənin mürəkkəbliyi kəskin şəkildə artdıqda, ənənəvi planlaşdırma və mühasibat problemlərinin həllinin səmərəliliyinə dair tələblər əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşir və artır. Bu gün istehsal ehtiyatlarının idarə edilməsində onların həyata keçirilmə üsullarında əsaslı dəyişikliklərə ehtiyac var.

Təşkilatların və müəssisələrin maddi-texniki təminatında yuxarıda göstərilən amillərin hamısı nəzərə alınmaqla, qoyulmuş vəzifələrin həll edilməsinə ehtiyac, maddi-texniki təminat, anbar təsərrüfatı idarəetmə funksiyalarının birləşdirilməsində ifadə olunan struktur dəyişiklikləri tələb olunur marketing və satış tək bir rəhbərlik altında. Təşkilatın maddi qaynaqların idarəetmə sistemi çərçivəsində birlikdə fəaliyyət göstərən anbar idarəetmə sistemi, təşkilatın bölmələrinin istehsalın fasiləsiz işləməsi üçün zəruri olan çoxşaxəli istehsal ehtiyatlarında tələbini maksimum iş ritmi və minimum ümumi xərclərlə ödəməyə yönəlmişdir.

Sistemin idarəetmə obyektini təşkilatın anbarlarında satınalma və satılma prosesi: materialların qəbulu və sərbəst buraxılması; materialların anbar daxilində saxlanması, yerləşdirilməsi; zəruri materialları axtarmaq; anbardaxili hərəkətlər və s. Anbar idarəetmə sisteminin əsas funksiyaları bunlardır: proqnozlaşdırma, planlaşdırma, uçot, nəzarət və tənzimləmə. Real vaxtda, anbar idarəetmə sisteminin funksiyaları idarə olunan maddələr tərəfindən detallandırılır və detal səviyyəsi istehsal ehtiyatlarının nomenklaturasının detal səviyyəsindən az olmamalıdır. Bu funksiyalar bir-biri ilə və təşkilatdakı digər idarəetmə sistemləri ilə çox yaxından əlaqəlidir.

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, müəssisədə istehsal prosesinin davam etdirilməsi üçün zəruri şərt kifayət qədər istehsal ehtiyatı olan bir anbarın olmasıdır. İstehsal prosesini həyata keçirmək üçün bir istehsal müəssisəsi anbarda lazımı

xammal, material, yanacaq, tikinti materialları, ehtiyat hissələri və digər istehsal ehtiyatlarına malik olmalıdır.

Nəticə etibarilə, ehtiyatlar bir istehsal müəssisəsinin aktivlərinin əhəmiyyətli bir hissəsidir, əmlakın tərkibində xüsusi yer tutur və müxtəlif fəaliyyət sahələrində müəssisələrin maya dəyərinin strukturunda üstünlük təşkil edir; habelə iqtisadi fəaliyyətin nəticələrini müəyyənləşdirərkən və maliyyə vəziyyəti barədə məlumatları əhatə edərkən. Bu, öz növbəsində, istehsal ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması üçün müxtəlif bazar sistemləri tərəfindən təmin olunan bütün məlumat axını bazasını yaradan və şərh edən düzgün təşkil edilmiş bir anbar idarəedici sistem tərəfindən təmin edilə bilən ehtiyatların mövcudluğu və hərəkəti barədə tam, etibarlı məlumat tələb edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Gilan Holding sənayelərində ehtiyat qiymətləndirmə üsullarından istifadə, bir istehsal sənayesindən digərinə fərqlənir. İstehsal prosesində istifadə olunan son məhsulların və materialların xarakteri ilə müəyyən edilən qiymətləndirmə metodlarının seçimi də fərqlənir. Xammal və WIP ehtiyat qiymətləndirməsi halında, bu araşdırmadan 48,30% istehsal təşkilatlarının orta çəkili qiymətləndirmə metodundan istifadə etməsini, istehsal təşkilatının 30% -nin aşağı qiymət və bazar / xalis satış dəyərini istifadə etməkdən üstün tutduqları görülür. Lakin maliyyələşdirilən yaxşı ehtiyat qiymətləndirmə məqsədi ilə təşkilatın xeyli hissəsi (85%) aşağı qiymətə və bazar / xalis satış dəyərinə və aralığa qoyulmuş orta qiymətə (faktura qiymətinə) üstünlük verir. Müxtəlif ehtiyat qiymətləndirmə metodlarının bu cür istifadəsi maliyyə hesabatlarında ehtiyat hesabatlarının əlaqələndirilməsini təmin etmir.

Təhlillər nəticəsində ehtiyatların qiymətləndirilməsinin müxtəlif üsullarından ehtiyatların dəyərini maliyyə hesabatlarına daxil edilməsi üçün xammal, SIP və hazır məhsulların qiymətləndirilməsində müxtəlif sahələr tərəfindən istifadə edildiyi müəyyən olunmuşdur. IAS-2-nin uyğunluğu və ya uyğun gəlməməsi məsələsində, test nəticələri, Gilan Holding sahələrindən asılı olmayaraq ehtiyat qiymətləndirmə və hesabat işlərinə tam uyğunluğunu göstərir.

İstehsal təşkilatlarında verilmiş ehtiyat qiymətləndirmə metodları aspektində. Son illərdə yeni ehtiyatizasiya qiymətləndirmə metodları davamlı olaraq irəli sürüldü, bir çoxu bir neçə metodun gücünü birləşdirdi, belə ki, yeni metodların meydana çıxması ehtiyat qiymətləndirməsinin daha çox seçimini edir və ehtiyat qiymətləndirmə metodlarına uyğundur.

Bununla əlaqədar olaraq, mühasibat uçotu standartlarını daim təkmilləşdirməliyik ki, bu da maliyyə hesabatının ədalətli açıqlanmasını təmin

etməklə qəbul edilən beynəlxalq mühasibat uçotu standartının hazırkı inkişafı ilə daha uyğun olmalıdır. Şirkətlərdən Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartının (İFRS) uyğunluğunu təmin etmək üçün ehtiyatlarını ən aşağı qiymətdə və ya bazarda bildirmələri tələb olunur.

Təkliflər:

Bu tədqiqat göstərir ki, inventar hesabatı müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından istifadə edərək istehsal təşkilatı tərəfindən fərqlənir. Ehtiyatların dəyəri haqqında hesabat əməliyyat göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, çünki ehtiyat fondu kimi yüksək ehtiyat dəyəri təşkilatın əməliyyat mənfəətini artırır və ya əksinə. Beləliklə, İFRS (IAS-2) ilə təşkilatın hesabatlı gəlirliliyi arasındakı əlaqəni qiymətləndirmək üçün əlavə tədqiqat aparıla bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Beynəlxalq Maliyyə hesabatı Standartları üzrə Milli Diplom” , ACCA Approved learning partner-student tuiiion, GiRPS,BPP Leairning Media (2010) Bakı, “GRPS”. -667 səh.
2. “Ehtiyatlar üzrə” Kommersiya Təşkilatları üçün 2 Nəli Milli Mühəsibat Uçoitı Standartı (<http://www.maliyye.gov.az/static/140/muhasibat-ucotunun-beynelxaq-standartlari>)
3. “İFRS-na əsasən mühəsibat uçotunun aparılması Qıyadaları”nın təsdiq edilməsi haqqında AR-nın maliyyə nazirliyi kalliegiyasinin qərarı № Q-01,Bakı şəhəri, 30 yanvar 2017-ci il. (<http://www.e-qanun.az/framework/34909>)
4. “Mühəsibat uçotu haqqında” AR qanunu № 716-IIQ Bakı şəhəri, 29 ıyun 2004-cü il (<http://www.e-qanun.az/framework/5458>)
5. Abbasov Q.Ə (2017) “Material ehtiyatlarının qiymətləndirilməsinin uçotu”. “Maliyyə və uçot”. №5-6, s.12-17
6. Abbasov Q.Ə., Cəfərov E.O. (2011) “İqtisadiyyatın qloballaşdırılması şəraitində Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının zəruriliyi və bu Standartlar üzrə sistemin yaradılması”. “Mühəsibat uçotu, audit və iqtisadi təhlil” 2011-ci il, aprel № 4 (226) – S. 7-34
7. Alekısander D., Britton A., Yorrisenı A. “Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları” nəzəriyyədən praktikaıya , rus dilindən tərcümə ed.S.M.Səbzəliyev (2010) Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. -762 səh.
8. Cabbarov A.S. (2017) “Mühəsibat uçotunda iqtisadi informasiyanın texnologiyası və praqıram təminatı” , dərs vəsiatı. ıBakı , “Bakı Biznes Universiteti”. -284 səh

9. Cəfəroiv E.O., Abdulliyeva F.Ə., Məmmədیارov M.C. (2011) “Azərbaycanda mühasibat uçotu sahəsində yeniliklərin aparılması”. “Maliyyə və uçot” jurnalı, S. 9-24
10. Cəfərovia Ş.Ə. (2018) “Azərbaycanda mühasibat uçotunun və maliyyə hesabatının milli iqtisadiyyatın inkişafına uyğun təkmilləşdirilməsi” Bakı, “Kooperasiya”. -227 səh.
11. Fətulliyev R., İbadov İ., Abbaslı F. (2017) “Mühasibatlığa dair məsələlər toplusu” Bakı, “Nurlar”. -302 səh.
12. Get Through Guides Ltd. “Mühasibat uçotunun əsasları” Beynəlxalq standartlar bazasında, tərc.ed.-headstuart international, İbadov E.T., Şabanov E.İ., Şabanov T.E. (2011) Bakı, “İqtisad universiteti”. – 697 səh.
13. İsmayilov N.M. (2013) “İstehsal xərəcələrinin uçotu və təhlili” metodiki rəhbərlik. Bakı, “İqtisad Universiteti”. -106 səh.
14. Rzayev Q.R. (2017), Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı», Bakı, “Elm”, 325 səh
15. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M (2016) “Mühasibat uçotu” Dərslik. Bakı, “3 saylı Bakı mətbəəsi”
16. Səbzəliyev S.M. (2013), Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı, UNEC, 385 səh

Rus dilində

1. Арефкина Е.И. (2014) “Правовые основы бухгалтерского учета” учебник. Москва, “Проспект”. -309 стр.
2. Беликово Т.Н. (2012) “Самостоятель по бухгалтерскому и налоговому учету и отчетности” Москва, “Питер”. -270 стр.
3. Иванов И.Н. (2010) Экономика предприятия, Москва. Проспект”. -518 стр.1
4. Каморджанова Н.А (2017) “Бухгалтерский учет: интересный курс за 7 дней” учебное пособие. Москва, “Проспект”. -438 стр.

5. Карпова Т.П., Винокурова О.А. (2015) “Национальные модели бухгалтерского учета европейских стран” (монография), Москва, “Вузовский учебник”, “Инфра-М”. -219 стр.
6. Кондраков Н.П. (2011) “Самоучитель по бухгалтерскому учету” Москва, “Проспект”. -587 стр.
7. Кондраков Н.П., Кондраков И.Н. (2015) “Бухгалтерский учет на малых предприятиях” учебное пособие. Москва, “Проспект”. -634 стр.
8. Ремизова Е.Ю., Султанова Г.С. (2010) “МСФО: учет и отчетность” практическое пособие. Москва, “Омега-Л”. -131 стр.
9. Садыхова Т.М., Церпенто С.И. (2018), “Бухгалтерский учет и анализ” учебник. Москва, “Риор”, “Инфра”, “сор”. -254 стр.
10. Самгин Д.Ю., Барышников Н.Г., Тусков А.А. (2015) “Методика аудиторской проверки” Москва, “Инфра-М”. -229 стр.
11. Суглобов А.Е. (2017) “Бухгалтерский учет и анализ” учебник. Москва, “Риор”, “Инфра-М”. -476 стр.
12. Шигаев А.И. (2015) “Актуальный учет и использование его данных для управления” Москва, “Магистр”, “Инфра-М”. -220 стр.

İngilis dilində

1. Anichebe Nnaemeka Augustine & Agu, O. A. (2013). Effect of Inventory Management on Organisational Effectiveness. international journal of Information and Knowledge Management, pp: 92-100.
2. Aiskew A. E. (2018). Analyzing Financial Statements under IFRS – Opportunities & Challenges. Journal of Leadership, Accountability and Ethics, №8-13-40
3. Ball, R. (2016). International Financial reporting Standards (IFRS): pros and cons for investors. Accounting and Business Research. – 218 PP.
4. Barlev B., & Haddad J. R. (2017). Harmonization, Comparability, and Fair Value Accounting.”. Journal of Accounting, Auditing, & Finance.- 347 PP.

5. Barth M. E. (2018). Global Financial Reporting: Implications for U.S. Academics. *The Accounting Review*, pp: 159- 179.
6. Chang Xun (2018). *International Accounting*. Northeast University of Finance and Economics Press, pp:10-73.
7. Chuanqi, L. (2019). Research on the Accounting Cultural Background of the Global Convergence of Accounting Principles,. working paper. Pp: 64
8. Douppnik, T. &. (2012). *International accounting* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill Irwin.-426 PP.
9. Fink R. (2018). IFRS' LIFO action could mean thinner cash flows, fatter tax bills. *Financial Week*.,pp.254
10. Gokarn, R. (2019). Tracking the Trends in Inventory Management in the Automobile Manufacturing Industry Throughout the Business Cycle. Honors Scholar Theses. Paper 137,, University of Connecticut. – 609 PP.
11. Gu, S. (2013). Research and Analysis on Issueid Inventory Valuation Methods of Enterprises. (pp. 541-544).
12. Haruhiko Tominaga, T. N. (2018). Effects of Inventory Control on Bullwhip in Supply Chain Plainning for Multiple Companies. *International Journal of Innovative Computing, Information and Control*, pp:513-529.
13. Haverals, J. (2020). IAS/IFRS in Belgium:Quantitative Analysis of the Impact on the Tax Burden of Companies. *Center for economic research*.- 370pp
14. IONESCU, C. (2019). Estimation and valuation in accounting. *Journal of Economic Development, Environment and People*, Volume 3(Issue 1), pp: 39-48. Retrieved from <http://jedep.spiruharet.ro>
15. Jr, C. E. (2014). Lower Of Cost Or Market Inventory Valuation: IFRS Versus US GAAP. *Journal of Business & Economics Research*,Volume 12(Nº1).pp:54-78

16. Lan H. (2014). Lower Of Cost Or Market Inventory Valuation: IFRS Versus US GAAP. Journal of Business & Economics Research, Volume 12(№1).- 13-35pp
17. Lan, H. (2020). Comparison between China and Malaysia in Inventory Accounting Principles. Guangxi College of Finance and Economics Journals,, pp:11-14.
18. Manuel D. Rossetti, N. B. (2019). An Analysis of the Effect of Inventory Record Inaccuracy in a Two-Echelon Supply Chain. international journal of inventory research.-518 PP.
19. Morgan, A. O. (2017). A Comparative Analysis of the Impact of Inventory Valuation Methods on Financial Report Statement in Some Manufacturing Companies in Enugu State. Enugu State: Caritas University.-198PP
20. Muckstadt, J. S. (2019). Principles of inventory management.- 364 PP.
21. Muthupandian, K. S. (2018). IAS 2, Inventories - A Closer Look. India: The Institute of Cost and Works Accountants of India.-329 PP.
22. Romeo, J. L. (2018). An Analysis of LIFO inventory valuation. Honors Accounting Thesis, 79 PP
23. Sanister, F. W. (2018). Business Accounting (11th Edition) IFRS Edition. Harlow: Pearson Education Ltd Publication.-368 PP
24. SEC. (2018). IAS 2 allows either FIFO or average cost. Stephen B. Shaniklin, D. R. (2011). A Retrospective View Of The IFRS Conceptual Path And Treatment Of Fair Value Measurements In Financial Reporting. Jurnal of Business & Economics Research, pp:23-28.
25. Timothy Lwika, P. B. (2020). The Impact of Inventory Management Practices on Financial Performance of Sugar Manufacturing Firms in Kenya. International Journal of Business, Humanities and Technology, pp:75-85.

Internet resurslari

1. <https://gilanholding.com/industries>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1:

Cədvəl 15: Sənaye * XAMMAL, WIP

Sənaye * XAMMAL, WIP								D	E
SƏNAYE	Farmasevtika	Tezlik	1	0	7	3	1	1	13
		Sənaye daxili%	7.7%	0%	53.8%	23.1%	7%	7%	100.0%
		XAMMAL, WIP daxili %	50.0%	0%	24.1%	16.7%	10.0%	14.3%	21.7%
	Tekstil	Tezlik	1	0	8	6	0	0	15
		Sənaye daxili%	6.7%	0%	53.3%	40.0%	0%	0%	100.0%
		XAMMAL, WIP daxili %	50.0%	0%	27.6%	33.3%	0%	0%	25.0%
	Qida	Tezlik	0	0	4	4	0	1	9
		Sənaye daxili%	0.0%	0%	44.4%	44.4%	0%	11.1%	100.0%
		XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	0%	13.8%	22.2%	0%	14.3%	15.0%
	Keramika	Tezlik	0	0	3	1	0	0	4
		Sənaye daxili%	0.0%	0%	5.0%	5.0%	0%	0%	100.0%
		XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	0%	10.3%	5.6%	0%	0%	6.7%
Sement	Tezlik	0	0	3	2	0	1	6	

	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	50.0%	33.3%	0.0%	16.7%	100.0%
	XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	0.0%	10.3%	11.1%	0.0%	14.3%	10.0%
Yanacaq və enerji	Tezlik	0	0	1	1	0	4	6
	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	16.7%	16.7%	0.0%	66.7%	100.0%
	XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	0.0%	3.4%	5.6%	0.0%	57.1%	10.0%
Daşınmaz əmlak	Tezlik	0	1	1	0	0	0	2
	Sənaye daxili%	0.0%	50.0%	50.0%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
	XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	33.3%	3.4%	0.0%	0.0%	0.0%	3.3%
Dəri	Tezlik	0	2	1	1	0	0	4
	Sənaye daxili%	0.0%	50.0%	25.0%	25.0%	0.0%	0.0%	100.0%
	XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	66.7%	3.4%	5.6%	0.0%	0.0%	6.7%
Jut	Tezlik	0	0	1	0	0	0	1
	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
	XAMMAL, WIP daxili %	0.0%	0.0%	3.4%	0.0%	0.0%	0.0%	1.7%
Ümumi	Tezlik	2	3	29	18	1	7	60
	Sənaye daxili%	3.3%	5.0%	48.3%	30.0%	1.7%	11.7%	100.0%
	XAMMAL, WIP daxili %	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Mənbə: Müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Əlavə 2:

Cədvəl 16: Sənaye * HAZIR MƏHSUL Krostabulyasiya

Sənaye * HAZIR MƏHSUL Krostabulyasiya																
		Sp	fik	T	F	OF	A	LC	M	F	qf	D	ər	Ü	ur	
SƏNAYE	Farmasevtik	Tezlik	1	0	1	10	1	0	13							
		Sənaye daxili%	7.7%	0.0%	7.7%	76.9%	7.7%	0.0%	100.0%							
		HAZIR MƏHS daxili %	50.0%	0.0%	50.0%	19.6%	100.0%	0.0%	21.7%							
	Tekstil	Tezlik	1	0	1	13	0	0	15							
		Sənaye daxili%	6.7%	0.0%	6.7%	86.7%	0.0%	0.0%	100.0%							
		HAZIR MƏHS daxili %	50.0%	0.0%	50.0%	25.5%	0.0%	0.0%	25.0%							
	Qida	Tezlik	0	0	0	9	0	0	9							
		Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	100.0%							
		HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	0.0%	0.0%	17.6%	0.0%	0.0%	15.0%							
	Keramika	Tezlik	0	0	0	4	0	0	4							
		Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	100.0%							
		HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	0.0%	0.0%	7.8%	0.0%	0.0%	6.7%							
Sement	Tezlik	0	0	0	6	0	0	6								
	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	100.0%								

Yanacaq enerji	HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	0.0%	0.0%	11.8%	0.0%	0.0%	10.0%
	Tezlik	0	2	0	2	0	2	6
	Sənaye daxili%	0.0%	33.3%	0.0%	33.3%	0.0%	33.3%	100.0%
Daşınmaz əmlak	HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	100.0%	0.0%	3.9%	0.0%	100.0%	10.0%
	Tezlik	0	0	0	2	0	0	2
	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	100.0%
	HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	0.0%	0.0%	3.9%	0.0%	0.0%	3.3%
Dəri	Tezlik	0	0	0	4	0	0	4
	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%	0.0%	0.0%	100.0%
	HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	0.0%	0.0%	7.8%	0.0%	0.0%	6.7%
Jut	Tezlik	0	0	0	1&	0	0	1
	Sənaye daxili%	0.0%	0.0%	0.00%	100.0% &	0.0%	0.0%	100.0%
	HAZIR MƏHS daxili %	0.0%	0.0%	0.0%	2.0%	0.0%	0.0%	1.7%
Ümumi	Tezlik	2	2	2	51&	1	2	60
	Sənaye daxili%	3.3%	3.3%	3.3%&	85.0%	1.7%	3.3%	100.0%
	HAZIR MƏHS daxili %	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Mənbə: Müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: İstehsalda kapitala aid edilən ehtiyatların tərkibi və təsnifatı..... 19

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Material kapitala aid edilən ehtiyatların təstifatı.....	2 0
Cədvəl 2: Material ehtiyatlarının FIFO və LİFO metodu ilə qiymətləndirməsi.....	2 5
Cədvəl 3: Material Ehtiyatlarının AVCO metodu ilə qiymətləndirməsi.....	2 6
Cədvəl 4: Kapitala aid edilən ehtiyatların qiymətləndirilməsinin xarici ölkələrin praktikasında qəbul edilən metodları.....	2 9
Cədvəl 5: İstehsal ehtiyatlarının AVCO metodu ilə qiymətləndirməsi.....	3 1
Cədvəl 6: İlk mədaxil - ilk məxaric (FİFO) metoduna əsasən ehtiyatların qiymətləndirilməsi.....	3 3
Cədvəl 7: Səhmlər satış uçotu.....	3 7
Cədvəl 8: Nizamnamə kapitalı auditinin mərhələləri.....	3 7
Cədvəl 9: Ehtiyat kapitalı auditinin mərhələləri.....	3 8
Cədvəl 10: Əməliyyatlar üzə müxabirləşmələr.....	4 1
Cədvəl 11: IAS-2 (Beynəlxalq Mühasibat Standartı) inkişafı.....	5 6

Cədvəl 12: Kapitala aid edilən ehtiyatların uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması.....	5
.	9
Cədvəl 13: 03: Bir Nümunə Testi.....	6
	2
Cədvəl 14: Müəssisənin anbarlarındakı ehtiyatların uçotu metodları.....	6
	4
Cədvəl 15: Sənaye * XAMMAL,WIP.....	7
	5
Cədvəl 16: Sənaye * HAZIR MƏHSUL Krostabulyasiya.....	7
	6